

HOMÁLYBÓL VILÁGBA

*A Tsúszó-kutatások újabb momentumai
Tsúszó Sándor nemzetközi kifutása tekintetében*

(Vázlat egy doktori disszertációhoz)

SZOMBATHY BÁLINT

Határozottan állíthatom, hogy az egyetemes magyar irodalom szakmai berkeiben bombaszerű meglepetésként hatott az az összeállítás, amely Tsúszó Sándornak, a korábban alig ismert írónak, gondolkodónak és világcsavargónak a felfedezéséhez fűződik a pozsonyi *Irodalmi Szemle* 1987. 10. számában. Kolozsvártól Újvidékig, Budapesttől Ungvárig s Pozsonytól Párizsig sem találunk olyan öntudatos és vérbeli irodalmárt vagy minden lényeges kérdésben feltétlen jártasságra törekvő irodalombarátot, akit ne csigázott volna fel a hatalmas felismerés: íme, létezett egy Tsúszó Sándor nevű felvidéki kozmopolita művész, aki valójában csak most születik meg lassacskán. Ahogy a lepke ott hagyja a mozdulatlan báblétet, s szárnyait verdesve immár határtalan terek meghódítása válik számára lehetővé, úgy bontakozik ki előttünk most, lépésről lépésre, egy, a század első felében virágkorát élő autoritás arcéle. Mert hogy Tsúszó igazi kozmopolita jelenség volt, ahhoz nem férhet kétség. Nehogy meglepetés érje ugyanis a kedves olvasót, aki mindeddig a nép „plebejus indulatú szószólójaként”¹, a cigánység sorsának felvállalójaként vagy – utolsó korszakában – „az erotika és a bölcsélet”² költőjeként ismerte csupán.

Előljáróban megjegyzem, hogy az elmúlt esztendőben – vagyis 1988 tavasza óta – időt és fáradságot nem kímélve tettem meg néhány európai körutat Tsúszó Sándor nyomában: levéltárakban kutattam, avatott vagy annak feltételezett személyekkel beszélgettem, irodalom- és művészettörténeti gyűjteményeket tanulmányoztam, könyveket, folyóiratokat bújtam. Ennek köszönhetem többek közt, hogy megtanultam az olasz lombard változatát. Ám ez kevésbé fontos. Tettem mindezt Tsúszó Sándor életpályája felgöngyölítésének az érdekében – nem minden eredmény nélkül. Vagyis, Tsúszó szavaival élve, „trójai falóvá faragtam a szívemet”, s így lopakodtam be olyan, mások számára elérhe-

¹ Hízsnyai Zoltán: A naszraji remete. *Irodalmi Szemle* 1987. 10.

² Juhász R. József: Adalékok egy évfordulón. Uo.

tetlen szellemi szférákba, melyeknek rejtett zugaiban Tsúszó-nyomokra bukkanhattam. Kutatómunkámat nagyban serkentette Slavko Matkovičnak, a szabadkai Városi Könyvtár szakmunkatársának a levéltári bűvárkodása, aki a helyörténeti anyagból Tsúszó szabadkai kapcsolataira, sőt rövid ott-tartózkodására (!) utaló adatokat hozott napvilágra*. Ha az olvasóban csak egy kissé is érzékeltetni tudom ennek a meglehetősen bonyodalmas és körültekintő feltáró tevékenységnek a jelentőségét és súlyát, akkor az is világossá válik, micsoda hatalmas és rendkívüli Teremtő rejlik Tsúszó Sándor személye mögött.

Az alábbi jegyzetek ugyan nem vállalkoznak Tsúszó életművének érdembeli műfaji elemzésére és belső értelmezésére, ám azzal, hogy a korabeli művészeti mozgások kontextusában kijelölik a tsúszói opus feltételezett helyét és haladási irányát, közvetve irodalomtörténeti mozzanatokra is rámutatnak.

*

A Tsúszó-kutatások 1987-ben, születésének 80. évfordulóján még igencsak kezdetleges szakaszukban voltak, s jórészt azokra az adatokra támaszkodtak, melyeket a szájhagyomány megőrzött. Az egyedüli biztos támpont az volt, hogy 1907-ben született. Születési helyét illetően már nem oly egyértelműek a vélemények: Tóth Károly szerint a szlovákiai Ederden, Hodossy Gyula nyomán pedig Losoncon született. A félreértés csupán látszat, mivel *A csehszlovákiai magyar helységnevek metamorfózisa* című, közvetlenül a második világháborút követően kiadott kézikönyv (Pozsony, 1946) útmutatása alapján nyilvánvaló, hogy Ederd és Losonc egyazon helységnek a korábbi, illetve későbbi elnevezése. Valójában Hodossy útmutatása is erről győz meg bennünket, aki *A nyugati magyar irodalom lexikonában* nézett utána, hogy Csúszó (sic!) Sándor író „1941-ben Firenzébe emigrál, majd Stockholmban telepszik le. (...) Versei novellái, esszéi nagy sikert aratnak a nyugati magyarok körében. (...) Irodalomszervezői munkásságát fontosnak, hasznosnak tartják Európa-szerte”. *A nyugati magyar irodalom lexikona* meglehetősen hiányos és mozaikszerűen esetleges információinak dacára is tisztázott tehát két fontos életrajzi adalék, mégpedig a születés helyéé és idejéé. A lexikon ugyanis így vezeti be a Tsúszó, illetve Csúszó címszót.: „Csúszó Sándor (1907. 12. 4. Losonc, ma Lučenec, Csehszlovákia), író, irodalomszervező.”

Még ennél is homályosabb, illetve nehezebben kibogozható elhalálzásának ideje, pontosabban ténye. Általános vélemény szerint – s itt ismét a szlovákiai nemzetiségi szájhagyományra kell hivatkoznom – 1941-ben, fiatalon halt meg. De már halála előtt négy esztendővel felhagyott mindennemű irodalmi-közéle-

* Slavko Matkovič vállalkozott rá, hogy kutatásának eredményeit külön írásban foglalja össze. Tinktisként levelét munkám kiegészítésének.

ti tevékenységgel. Erről írja Juhász R. József *Adalékok egy évfordulón* című cikkében: „Az 1937-es esztendő (elhallgatásának éve) szintén nagy változást hozott életében. Ez az esemény mindmáig homályban maradt. Életének utolsó négy évét azzal töltötte, hogy verseit, leveleit stb. összegyűjtse és elégesse. Halálának körülményei is tisztázatlanok még.”³ A nyugati magyar irodalomtörténet kozmopolita információs forrásaihoz közelebb eső Hodossy azonban – úgy tűnik – megoldja a nagy rejtélyt. Félve ugyan, de kimondja: „Az egyik Tsúszó, a másik Csúszó. Mindketten ugyanabban az évben, ugyanazon a helyen születtek. Az egyik akkor emigrál, amikor a másik tragikus halált hal. Mindketten írnak *Fel, majd alá* címen egy novellát, amellyel az egyik állítólagosan, a másik ténylegesen nagy sikert arat. Ugye kísérteties?” Hodossy még ennél is tovább megy, s jogosan teszi szavá, hogy a magyarországi *Világirodalmi kisciklopédia*, a *Magyar irodalmi lexikon* és *A magyar irodalom történetének* hat vaskos kötete közül egyik sem tesz említést sem Tsúszóról, sem Csúszóról, ami arra utal, hogy egyazon személyről van szó, két azonos vezetéknevű személyt ugyanis semmiképpen sem hagyhattak ki az adatközlők. Annak a ténye azonban, hogy *A nyugati magyar irodalom lexikona* számba veszi Csúszót, akaratlanul is azt a gondolatot ébreszti az emberben, hogy Tsúszó pályája 1941 után Nyugaton folytatódott; személye tehát csak közvetlen környezete számára vált halottá, életműve pedig lezártta.

Az *Irodalmi Szemle* kérdéses szöveggyűjteményét elemezve engem elsősorban egy szinte mindegyik írásban jelentkező ellentmondás ragadott meg és tett kétkedővé. Ez a paradoxon mindenekelőtt a művészetfelfogás, vagyis az ars poetica szintjén, másodsorban pedig a nyelvi stílus kérdésében azonosítható. Míg Tóth Károly arra mutat rá, hogy korai versei „a forrás állapotában vannak”, állandó szókeresés jellemzi őket, „bizonytalan a nyelvben, bizonytalan önmagában”, addig Hizsnyai Zoltán a következőket állapítja meg: „Tsúszó a nép költője. Hetykén, rusztikusan, életerősen, keményen viselkedik”, aki a családban látta népe hányatott sorsának legegységesebb kifejeződését, „ezért az orvoslás lehetséges alanyát is ebben a legkisebb társadalmi egységben kereste”. A Csallóköz költője című jegyzetében Ravasz József a cigányság kivetettségét magára vállaló, József Attila alakját és költészetét eszményítő költőként ábrázolja Tsúszót. Az idézett reflexiókban tehát Tsúszó a nép fiaként, majdhogynem népi bárdként jelenik meg, aki tudatában van szociális felvilágosító elhivatottságának, felkarolja a társadalom peremére szorultakat, a szebb jövőt pedig – váteszi látnoksággal – a családi szervezettség megerősödésében látja. A vizsgálódásokat aláfestő hagyatéki versek – *Mire eszmélünk*, *Teszem azt*, *A Ségi család*, *Mint fekete és fehér*, *Légifelvételek* stb. – egytől egyig a fenti írások ötvözte jellemrajzot erősítik és domborítják ki.

³ Uo.

Tsúszónak a helyi közélet történéseiben való részvételéről nincsenek megbízható adatok. „A szórványosan publikáló Tsúszó Sándor munkásságáról nincs még átfogó képünk, de feltételezem, hogy levelezésben állt a két világháború közti csehszlovákiai magyar irodalom minden jelentős alakjával, elsősorban a fiatal tollforgatókkal”, jegyzi meg Juhász R. József, rámutatva, hogy pályájának és művészetfelfogásának a szemszögéből jelentős dátumként könyvelhető el 1929, amikor is megismerkedik Füst Milánnal, aki később *IV. Henrik király* című, 1931-ben írott művében személyesíti meg alakját*.

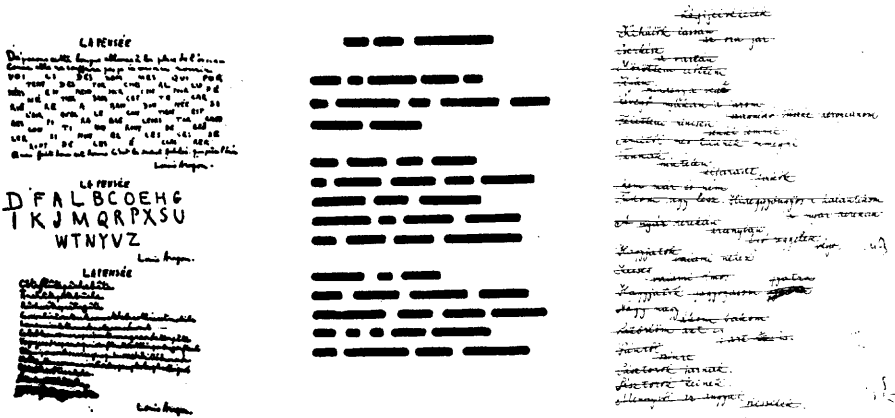
Tsúszó személyisége azonban más ágon is biztosítja a földi túlélés, vagyis a halhatatlanság lehetőségét. Tulajdonképpen ez a másik pólusa annak a paradoxonnak, amely munkásságából kiszüremlik. A legjobb esetben is a közép-kelet-európai esztétikai mércékhez igazodó klasszikus költőben él egy másik poéta, egy nagyravágyó művész, aki többet akar, mint amit a közvetlen környezet elismerő gesztusa a számára jelenthet. A tsúszói alteregóban a kitörés igenlésének kozmopolita szelleme, a nemzetközi hírnév vágyalma is ott működik. Nyíltan ugyan sehol sem vall erről az igényről, az elrugaszkodás folytonos készítéséről, amely belső örömeket, egyben pedig gyötrelmeket is hoz a számára. Két „én” viaskodik tehát benne, két különböző élet- és művészetkoncepció. Erre utalnak azon művészeti-nyelvi kísérletei, amelyek hagyomány, vagyis előd nélkül állnak mindmáig a csehszlovákiai magyar irodalomban. A lélek lázadása a költészeti forma forradalmát eredményezi nála, s meghökkentő, költeményeknek már nem nevezhető nyelvi variációkat teremt, melyeket azonban féltve őriz a nyilvánosság tekintetétől. Munkásságának ezt a részét a helyi szakkörök így csak később ismerik meg, akkor is csak hírből; hiányoznak a konkrét művek, a kételyeket eloszlató bizonyítékok. Az ez irányú kutatás beindulását főképp az a téves elképzelés akadályozza, hogy a közhiedelem szerint életművére 1937-ben pont kerül. De nézzünk két idevágó idézetet: „Mindent kipróbál, különböző stílusokkal, versformákkal kísérletezik, beleveti magát az avantgárd formakultúrájába, talán elsőként fedezi fel a betűvers határtalan lehetőségeit, majd az avantgárd irányzatok szintéziseként megalkotja sajátos strófáját, a Tsúszó-strófát. Tudja, nincs határa a kísérletezésnek, a kifejezhetőségnek, illetve annak határait mi magunk alkotjuk meg megfenekléseinkkel, beszűküléseinkkel, elkötelezettségünkkel, bizonyosságainkkal”⁴, illetve: „Kísérleti versei közül fölöttébb érdekesek egybetűs versei, amelyek a tájainkon addig ismeretlen lírai irányzat első termékeiként egyedül az ő révén lehettek volna ismeretesek egész Közép-Európában...”⁵ Tóth emellett szól még Tsúszó sajátos, csak rá jellemző redukcionista verstechnikájáról, tudniillik a „húzo-

* Juhász értesülését kijavítandó: Tsúszó csupán levelezésben állt Füsttel – Párizsból írogatott neki –, személyesen sohasem találkoztak.

⁴ Tóth Károly: Tsúszó Sándor mint irodalomtörténeti tény. Uo.

⁵ Hizsnay Zoltán, i. m.

tásokéról”, minek végeredményeként „a versből nem marad más, mint egy fir-
kálmány, itt-ott egy-egy kikandikáló betű, szó”. A szerző elégedetlen a nyelv-
vel, a szemantikai egységek jelentésfedezetével, egyre több szót húz át, helyez
határon kívül, hogy ez a törléses módszer végül is teljesen megsemmisítse az
optikai-értelmezési szabályok minimális létalapját, illetve, ahogyan Tóth írja,
kinyilvánítsa „a szavak általi kifejezhetőség keveslését”. Tsúszó *Szemüinktől
idegenen* című, 1936-os önvallomásából idézve magyarázatot kíván adni a szer-
ző elhallgatásának okaira: „...egy gesztus (...) a pillanat töredékében többet
ki tud fejezni, mint amire tíz vagy akár száz vers is vállalkozhat”.

Louis Aragon: *Költemény*, 1920

Man Ray: *Hangköltemény*, 1924

Tsúszó Sándor: *Légifelvételek* (húzogatásos költemény), 1924–25

Be kell vallanom, Tsúszó engem itt, ezen a ponton ragadott meg, kezdett fo-
kozottan érdekelni. Mert ha mindez igaz, tettem fel magamban, úgy Tsúszó
helye ott van Kassáké mellett – érdemben és dicsőségben egyaránt. A *Magyar
Nap*ból vett idézet ugyanis nem bizonyíthat mást, mint hogy Tsúszó a korabeli
avantgárd szellemiségének a színvonalán mozogva képessé tette magát arra a
nem mindennapi – duchamp-inak is nevezhető – teljesítményre, hogy a „folya-
matot” szemléltesse, és a költészetet (művészetet) annak tagadása révén élje –
szó szerint is – tovább. Ezért határoztam el, utána nézek a feltételezett hagyat-
éknak. Tudtam, természetesen, hogy nemzeti kisebbségi elszigeteltségben, tá-
vol a nagyvilágtól lehetetlen annak művészeti élvonalával adekvát alkotói pro-
dukciót létrehozni, s így Tsúszónak is lehettek külhoni kapcsolatai, esetleg

ő maga is utazgatott hébe-hóba. *Spekuláció a maffiáról – Székfoglaló egy szabadkőműves páholyban* című értekezésének szellemi kisugárzása előbbi gyanúmat még inkább alátámasztotta. Az irányadó nyomok Nyugat-Európába vezettek, mintegy alátámasztva azt a feltételezést, hogy Tsúszó 1941-ben emigrált, és – talán az új körülmények hatására – vezetéknevének kiírásán is változtatott. Nem halt meg vagy tűnt el titokzatos körülmények között, ahogy rebesgették. Radikális elhatározását talán éppen az 1937 és 1941 közötti tartósan makacs elhallgatása érlelte meg: a hallgatás egyszerűen tettbe fordult át. De az is lehet, hogy a háború vihara készítette vándorlásra.

Engem most nem is annyira Tsúszó háború utáni sorsa érdekel, hanem életének és művészetének század eleji, mindeddig ismeretlen eseménysorozata. A *nyugati magyar irodalom lexikonából* ugyanis tudjuk, hogyan alakult sorsa 1941 után; hogy jelenleg Stockholmban él, s írásait több nyelvre lefordították. Ezt a végzetes nyugati utat azonban megelőzte egy korábbi, még végzetesebb. S ez volt az, amely döntőnek bizonyult a tsúszói életmű végleges megformálódása és minőségi állandósulása tekintetében. Hogy miért nem került sor ennek tisztázására már jóval korábban? Egyszerűen azért, mert az első kutatók képtelenek voltak kimutatni Tsúszó és Csúszó személyazonossági egybeesését. Ehelyett olyan részletkérdésekbe gabalyodtak, hogy például földbirtokos apja – fia rejtett hajlamait kendőzve – miféle álneveket talált ki a számára (többek közt Díva, Föltér K. vagy Turnóczy J.).

*

Az esztétikai nyomvezetés főbb szempontjait meghatározva elsősorban Légitfelvételek című húzogatókos költeménye szolgált kiindulópontomul. Tudtam, éreztem, hogy általa olyan szilárd alapra teszek szert, amelytől csak egy-két merészebb elrugaskodás és képzettársítás, s máris lelepleződnek ennek a helyi közegben páratlan kísérletnek a nemzetközi szellemi távlatai. A kérdéses költemény eredetijét Krausz Tivadar kaparta ki az örökös hagyatékából, és közölte az *Irodalmi Szemlében*. Bár a Légitfelvételek a húzogatókos verstechnika egyik kései darabja, nem hagyható figyelmen kívül, hogy ennek az alkotói modus operandinak az elméleti lefektetése egészen a húszas évek elejére nyúlik vissza: „Kezdő tollforgatóként is látom, hamarosan új kor köszönt reánk visszatartathatlanul, eljő a bátor költők ideje, akik a hiány érzékeltetésével, a nihil látszólagos demonstrációjával teremtik meg a múzsa szent kenyerét csipegetők igaz önkifejezését!”⁶, írja az éppen csak tizenhat évét betöltő Tsúszó, mintegy előrevetítve a megálmódott versideált, akkor még nem sejtve, hogy részben Louis Aragon 1920-as *La Pensée* című fonovizuális verse alapozza meg ennek az irányzatnak a jövőjét.

⁶ Tsúszó Sándor: Alfától ómegáig. Kézirat, 1924. Russzi Ágostonné tulajdona.

Távol a zajos eseményektől és ugyanakkor információszűkében is Tsúszó ösztönösen megérzi a korparancs sugallatát, a modern idők friss, bódító lehelését, ám a provinciális létmeghatározottság esetében is megteszi a magáét: modernista műveit fiókja mélyére rejti, zárlat alá helyezi. Egy 1924-es esemény azonban ismét lelket ver belé, s újra él a remény, hogy a nép elhivatott költőjének szerepköréből a népek kozmopolita törekvéseit képviselő művésszé képezheti magát. Ebbéli hitét látszik megerősíteni annak a szellemi rokonságnak a felismerése, amely Man Ray és közte alakul ki. 1924 nyarán ugyanis – a prágai Szépirodalmi Múzeum levéltárában általam feltárt adatok szerint – a helyi malátagyár Európa nagyvárosaiba igencsak sűrűn utazgató igazgatójának a jóvoltából apja kezébe kerül az az év tavaszán Párizsban kiadott 391 című folyóirat aktuális száma. Erről a lapról tudni kell, hogy Francis Picabia alapította még 1917-ben. Bár első négy száma Barcelonában jelent meg – később New Yorkba is átkerült –, a 391 lényegében a francia dada irodalmi sajtószerveként tört be a művészeti köztudatba. A Tsúszóék otthonába a véletlen magasztos közrejátszása nyomán betolakodott 391 egyik lapján az ifjú költő döbbenet pillantja meg Man Ray híres, áthúzásos eljárással készült optofonetikai versét. Abban a pillanatban – mintha égi csoda történt volna – Tsúszó Sándorban végérvényesen tudatosul, hogy nincs egyedül, s még véletlenül sem tévelygő amatőr ő, hanem egy különleges érzékenységgel megáldott férfiú, akinek a nagyvilágban igenis megvannak a szellemi elődei és vonatkozó támpontjai. „Befejezve nincs más, csak a végzet!” – kiált fel örömittasan, s olyan új terveket sző, amelyekkel egyenesen Európát óhajtja meghódítani.

Ekkor, az alkotói mámor közepette születnek meg sorozatban húzogatós versei. 1925-öt írnak, amikor Tsúszó „már haszontalannak tartja *mindent* egy versbe sűríteni, csak a részeket, a részleteket adja, amelyek így lehetnek egyszerűen a minden megtestesülései”⁷. A nyelvi redukcióval kifejezett szemantikai telítettség, a „kevés szóból is ért az ember” népi bölcsessége, vagyis – mai kifejezéssel élve – a totális költészet válik az ő művészeti ideáljává egyszerűen, s hamarosan arra is rájön, hogy felesleges a korábban szabályosan leírt verssorok áthúzogatója révén történő „tisztogatás”, hiszen a nyelvi-szintaktikai részecskéék fogalmi szerkezetének szétforgácsolása nyomán bekövetkező letisztult formai és tartalmi monolit egyfajta, az óegyiptomi és kínai ideogrammatikus írásmódra emlékeztető jelszimbolikában is sikeresen állandósítható. Hangsúlyozni is felesleges, micsoda felfedezés ez a számára. „A Semmi benépesül”, idézhetném egyik versét, mintegy érzékeltetve a végső beteljesülés előtti tsúszói ocsúást.

Ez a tsúszói korszak mindenképpen a nagy felkészülés, a honi állapotokból való elrugaszkodás kezdeti munkálatainak, vagyis Európa meghódításának elő-

⁷ Tóth Károly, i. m.

estéje. Számára, aki mindig is közösségi lény volt – hiszen a cigányság sorsában is osztozni kívánt, mint emlékszünk –, s elítélte az elefántcsonttorony-költészet mellett lándzsát törő, általa piperkőcöknek titulált poéták elkülönülését, szinte elképzelhetetlennek tűnt, hogy költészeti eredményeit eltitkolja a világ, különösen a hozzáértő, rokon lelkek elől. Amióta a kezében ott volt a 391, attól a szent pillanattól fogva készült a nagy útra, egyenesen Párizsba, a művészet fővárosába, vágyva a kortárs avantgardisták baráti közelségére és értő szavaira. „Ami szabad volt Adynak, mért ne lenne nekem is?” – írja naplójában, s ez a röpke utalás már azt is jelzi, hogy József Attila-imádata lassacskán múlóban.

A közép-kelet-európai léthelyzet bizonytalansága és kiszámíthatatlansága azonban megteszi a magáét, jócskán megvárakoztatja Tsúszót. Csak 1928-ban tud útra kelni, s ekkor már Párizs sem az, ami négy évvel azelőtt volt. Hiszen a dadaizmus mint mozgalom már 1923-ban megszűnt a francia fővárosban. Bekövetkezett az, amire Breton már 1922-ben ráértett, amikor ezt írta: „Hagyjátok ott a Dadát. Hagyjátok ott jegyeseteket, hagyjátok ott szeretőtöket. Hagyjátok ott reményeiteket és fájdalmaitokat...” A dada tehát nem létezett – megszűnt a 391 című folyóirat is –, de egy másik formában tovább élt, ez pedig a szürrealizmus volt. A tagadását az igenlés művészete váltotta fel, amely a társadalom és a művészet, vagyis a külső és belső világ közti szakadékot igyekezett a maga teoretikus módján áthidalni.

A polgári művészet szürrealista megvetésének és szociális-forradalmi feladatvállalásának nyomatékosítása kellemesen éri Tsúszót, a tömegek mindenkori szimpatizánsát, aki – származása ellenére is – a nép gyermekének vallotta magát. Breton művészeti vízióinak vetületében Tsúszó is lelkes helyesléssel fogadja a mozgalom egyik Rimbaud-tól kölcsönzött jelszavát, tudniillik hogy „az irodalom agyalágyultság”, vagyis hogy egy olyan dicstelen korban, amikor az ember sorsa forog kockán, szinte ízléstelenségnek tűnik, ha valaki verseket ír vagy képeket fest. Ebben a túlfűtött és új szociális-forradalmi eszmékkel átítatott légkörben bizony Tsúszó is megfélekedezik jövetelének tulajdonképpeni céljáról, vagyis irodalmi-művészeti ambícióiról. Ilyesfajta dolgokkal előhozakodni, úgy érzi, szinte neveletlenség lenne részéről. „Ha a dadaista Tzara veszi is a bátorságot, hogy szürrealista lapokban publikáljon (!), nekem vajmi kevés jogom van ugyanezt megtenni”, veti papírra indokolt-indokolatlan kételyeit. Mindemellett bekerül az avantgárd művészeti köreibe, ott van minden fontosabb eseményen, de csak megfigyelőként, társalgó bennfentesként. Hallatlan szerénységről tanúskodik, hogy senkinek sem hozakodik elő oly nagy ambíciókkal alkotott húzogatóos verseivel, s még csak nem is tesz róluk említést.

Nyilvánvaló tehát, hogy a művészet szürrealista önvizsgálata megbénítja benne a cselekvő hajlamot. Három évet tölt Párizsban anélkül, hogy naplójegyzetei mellett egyéb, művészeti természetű tevékenységet fejtene ki. Ott-tartózkodása szinte egyetlen értékesebb tárgyi bizonyítékának elsősorban az

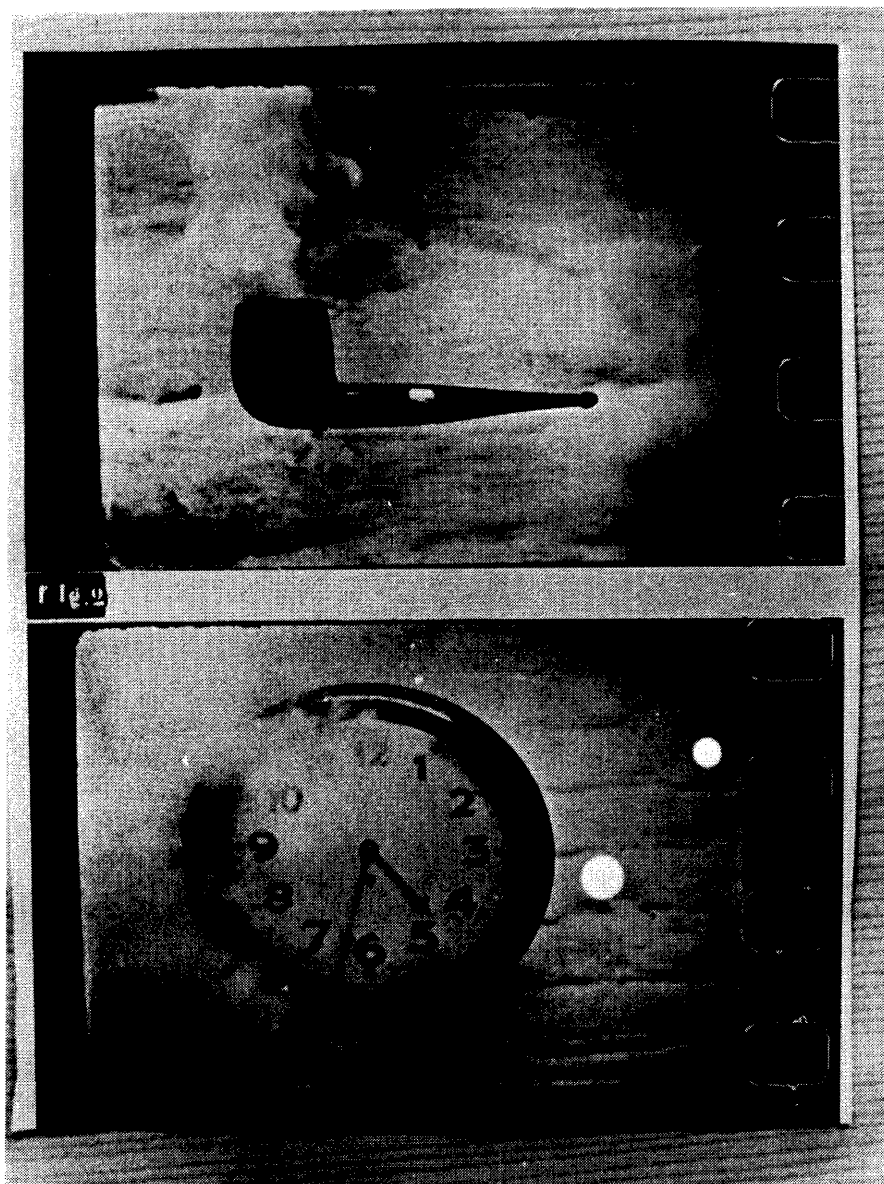

Man Ray: *René Crevell, Tristan Tzara és Tsúszó Sándor, 1928 körül*

a fénykép nevezhető, amely Tristan Tzarával és az 1935-ben öngyilkosságot elkövető René Crevellle ábrázolja. A felvételt Man Ray alias Emmanuel Rudnitzky készítette 1928-ban, s egészen mostanáig nem tudták azonosítani a Tzara és Crevell melletti harmadik alakot. Az Association Française d'Action Artistique, valamint az Association Katia Pissarro munkatársainak segítségével azonban – más fotók alapján – azonosítani tudtuk az ismeretlen, méghozzá Tsúszó Sándor személyében. Az azonosítás csak vizuális úton volt lehetséges, mivel a Francia Irodalomtörténeti Múzeum levéltárából – az egyéb Tsúszó-dokumentumok, például naplótöredékek és levelek mellett – semmilyen, a kérdéses felvételt érintő vagy rá utaló adat nem került elő.

A párizsi Tsúszó-időszak másik jeles tárgyi emléke lehetett volna a Buñuel és Dalí készítette *Az aranykor* című film néhány képsora is. Ez a mélyen polgárellenes alkotás, amelyben „két vak felfalja egymást; egy apa megöli a fiát, csak úgy »heccből«; egy kamasz leköpi édesanyja arcképét (újabb *acte gratuit*); egy öreg hölgyet pofon ütnek; egy nő hevesen szolja Apolló márvány lába újját; Blangis gróf, Sade híres *Szodoma 120 napja* című regényének főhőse Jézus arcvonásaival jelenik meg a vásznon; végül feszületet látunk, amelyen női skal-

Tsúszó Sándor pipája és faliórája Louis Buñuel és Salvador Dali *Az aranykor* című filmjének elsődleges változatában, 1930

pok lógnak...”⁸, méltán lehetett volna a tsúszói szellem örök emléke, ha 1930 őszén, közvetlenül bemutatása előtt Buñuel nem rövidíti le az elsődleges változatot. Ennek következtében kimaradtak azok a ma is monumentális szürrealisztikus jelenetek, melyekben közelképben megjelenik Tsúszó néhány személyes tárgya, nevezetesen pipája és faliórája. A Francia Nemzeti Filmtár Múzeumának dokumentációs archívumában ma is őrzik a kivágott filmkockák tekerceit. Úgy hírlík, Tsúszó ezeket a tárgyakat akkor bocsátotta a párizsi szürrealista filmkollektíva rendelkezésére, amikor már eldöntötte, hogy sürgősen hazatér. A pipa és a falióra révén kívánta végérvényesen belopni magát a kortárs művészek szívébe és mindenkori emlékezetébe, hiszen a tsúszói értékrendszerben mindkettő az elmúlás, az elkerülhetetlen enyészet metaforája, de míg az óraketyegés „feletébb diktatorikus”, addig „a pipa szálló füstje negélyesen melankolikus”.

Tény, hogy Tsúszó nem volt jelen az 1930 végén megtartott, hatalmas botrányt kavart bemutatón, s ezáltal akaratan kívül is megkímélte magát élete újabb nagy csalódásától. Így is végtelenül leverten és kedvszegetten tért meg a szülői házba, ahol a népes rokonság szorgalmasabb része épp a karácsonyfa díszítésével foglalatoskodott. Belépve a meleg szobába, amelyben minden oly ismerősnek tűnt, s a pillanat hangulata is szokatlanul idillikus volt, Tsúszó ajkát már csak a következő szavak hagyhatták el: „Ennyi a sors!”

*

Az elkövetkező hét esztendő bizonyos értelemben megnyugvást hoz Tsúszónak. Bár – mint Tóth Károly kimutatja – „irtózik minden irodalmat szűkítő próbálkozástól”, ő maga is a hagyományos verselés kánonjaiba esik vissza, s elveti Fábri európaiságprogramját. Való, hogy 1930-as hazatértét követően megszakad minden kapcsolata Párizssal, valamikori reményeinek táptalajával és életető közegével. Kizárólag helyben – mármint a szlovákiai magyar értelmiség orgánumaiban – publikál: 1933-ban a *Harangmadár* című versgyűjteményben szerepel; 1936–37-ben több ízben is a *Magyar Napban* cikkezik; 1938-ban a *Munka* jelenteti meg az európeér magatartásról szóló vitacikkeit. Állítólag 1937-ben felhagy mindenfajta alkotói gyakorlattal, ezért ezt követően megjelent írásai egytől egyig korábbi keltezésűek. Talán nehézkes anyagi körülményei készítetik rá, hogy fiókja mélyéről elő-előhúzzon egy-egy már meglevő kéziratot. Minden bizonnyal így van. Ám való igaz, hogy előbb alig észrevehetően, majd a későbbiekben annál határozottabban vonul vissza a közéletből. Elege van már nemcsak Európából, hanem szülőföldje üres ígéreteiből, ugyancsak halmozódó gondjaiból, megoldatlan problémáiból. Ismét időszerűvé válnak

⁸ Bajomi Lázár Endre: *A szürrealizmus*. Gondolat, Budapest, 1979

azon sorskérdéseket boncolgató verssorai, melyeket a Ségi család című versciklusában találunk: „Kérdve-kérve /esztelen mélységbe/ esek, bár gyér a bér”. A napnál is világosabb, hogy itt, ezen a ponton szinte bűnbánóként tér meg valamikori kedvenc költőjéhez, József Attilához, akit annak idején Ady kedvéért hagyott cserben. Csalóka álom volt az csupán, mint később bebizonyosodott.

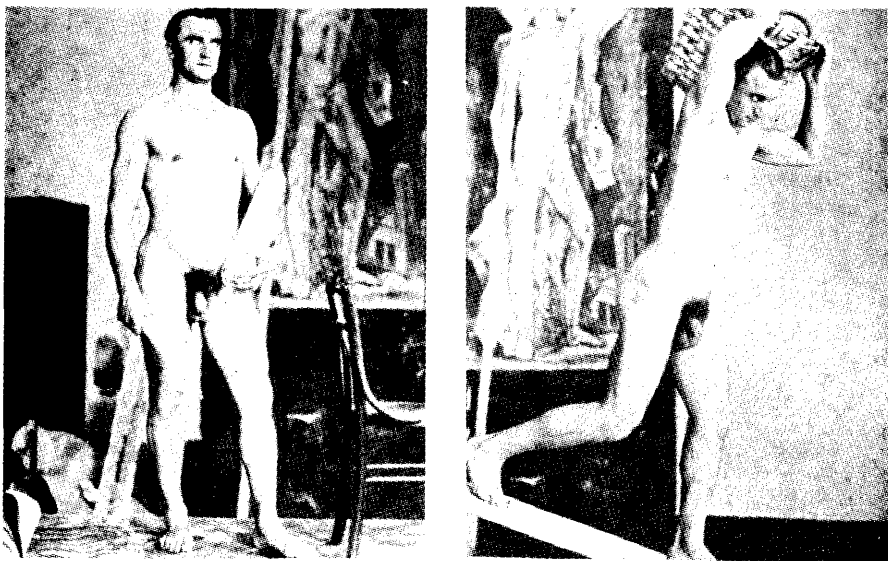
Az egzisztenciális és művészi lét peremére csúszott Tsúszó valóban eltűnik a „helyi pokol” feneketlen bugyraiban. Szinte remeteként tengeti életét, s még családi kapcsolatait is megszakítja. Kerüli idős szüleit, kerüli a rokonokat, a szomszédokat, a néhai rajongókat-irodalomkedvelőket, de kerüli a nőket is. Egyszóval mindenkit és mindent kerül, ami a külső világ eldologiasodására emlékezteti. Már-már az öngyilkosság gondolata foglalkoztatja, hiszen – vélekedik – legalább ebben a kérdésben felnöhetne nagy költőideáljához, ha már poétaként erre semmi esélye. 1941-ben valóban eltűnik. Oly váratlanul, oly kitervelt fondorlatossággal, hogy az emberek azt pletykálják: meghalt, nem létezik többé. Haláláról az utókor legendákat sző.

*

De Tsúszó Sándor nem az az ember, aki csak úgy megfutamodna az élet gondjai elől, melyekről mindig utólag derül ki, hogy gyakran csak kváziproblémák. Új emberré kíván lenni, új életet óhajt élni. Látva a háború vészes közleledtét, ő is biztonságosabb helyen kíván meghúzódni, de – a balsorsot megtévesztendő – jobbnak látja, ha német földterülettől távol, délen próbálja meg a kitorést. Úgy tervezi, Rijekában felszegődik egy Amerikába tartó hajóra, és ezáltal megmenti – csupasz egzisztenciájával együtt – azt a cseppnyi alkotói opust is, melyet magáénak mondhat. Pestre utazik, majd a Balatonon felkeresi volt katonatársát, Kosznovszki Mártont. Ő azt tanácsolja neki, menjen előbb Szegedre, majd Szabadkára, s onnan – Zágráb érintésével – folytassa az utat Rijekába. Így is történik, de odaérkezvén, a sors keze ismét közbeavatkozik: az egyik kikötői kocsmában megismerkedik Bruno Loccival, egy negyvenedik életévét taposó, Tsúszónál öt esztendővel idősebb olasz fotóművésszel.

Loccinak azon nyomban megtetszik Tsúszó nemes alkata, kinek fizikumában rusztikus szikárság, tekintetében pedig sugárzó értelem lakozik, s rábeszéli, tartson vele Firenzébe, ahol modellként szeretné alkalmazni. Tsúszó rááll az alkura, mert úgy gondolja, Nápolyban is hajóra szállhat, nem veszít tehát semmit, legfeljebb néhány napot, esetleg hetet.

Firenzében derül ki, hogy Locci aktmodellt kíván belőle faragni, illetve dehogya faragni, meg van öneki ahhoz minden adottsága. Tsúszó most olyan dilemma elé kerül, mely felett néhány át nem aludt éjszaka múltával sem könnyű napirendre térnie, de végül is győz benne a kozmopolita szenzibilitás és a születésétől fogva rá jellemző nagyvonalúság. Szégyennek tartaná, ha éppen

A modell Tsúszó Sándor Bruno Locci firenzei műtermében, 1941

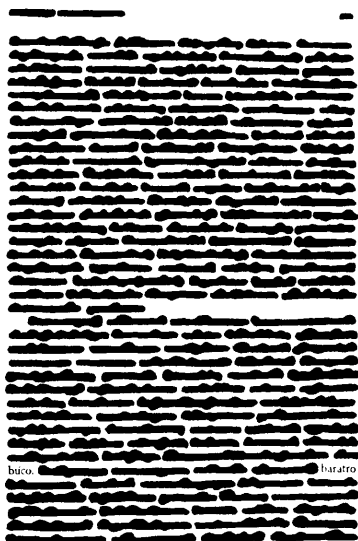
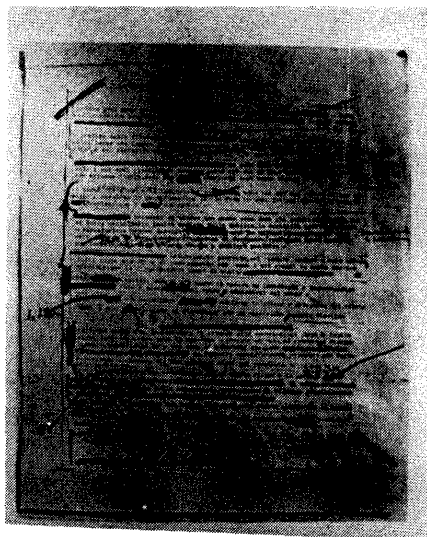
ő futamodna meg az efféle kihívások elől, aki odahaza annyit prédikált az egyetemes emberi gondolkodás korlátokat nem ismerő gyakorlati vonzatairól. „Ez is csak egy olyan megpróbáltatás, mint mikor az ember rímes verset kíván írni, de ami megszületik, nem több dadogásnál, melynek igenis van értelme!” – fut át agyán a gondolat. Végtere is nem bánja meg az új kalandot: aktképei révén ismét tehetős művészkörökbe verekszi fel magát. Locci éles szeme meglátja benne azt a feszültséget, amely rendhagyó alkatából következik, s rá is játszik erre a különleges emberi tulajdonságra: azokon a felvételeken, ahol elsősorban fizikai adottságait kívánja kiaknázni, kosárral a vállán vagy kalapáccsal a kezében ábrázolja, ahol pedig egyfajta intellektuális kisugárzásra van szükség, ott papírtekercseket helyez a kezébe, s megkéri, tekintetét a távol sejtelmes ködére szegezze.

A több mint egy tucat fényképből álló, a Tsúszó-fotók gerincét képező sorozatot a milánói Diagramma galéria 1974-es Locci-retrospektívája hiánytalanul vitte közönség elé. Ez azért is érdekes, mert Tsúszó – búcsút intve Firenzének – hamarosan Milánóba kerül, ahol nem kis erőfeszítéssel bár, de sikeresen elhinti a húzogatósas verstechnika elméleti-gyakorlati alapjait.

Aki tanult történelmet, tudhatja, mivel kellett Tsúszónak Olaszországban 1941-ben szembenéznie. Ami elől eredetileg menekülni próbált – hiszen ezért is kelt részben vándorútra –, s aminek a puszta gondolatától is egész lényében megborzongott, most mégis ott volt, illetve: ő volt benne. Am kész volt az

áldozathozatalra. Hiszen olyasmi történt vele, amiről mindig is ábrándozott. Úgy nézett ki, ez a régtől fogva dédelgetett és részben tudatosan visszafojtott álom végre megvalósul. Az olaszok felfedezték benne a költőt, pontosabban: megérezték, hogy a költészet, a Poesia korszaknyitó újítóját tisztelhetik személyében. Lám, erre – mármint a húzogatásra – még Marinetti sem gondolt, s az olasz ősvantgárd más nagyjainak a tehetsége sem ért fel odáig; most ott volt egy karnyújtásnyira, igazolva a régi igazságot, hogy a nagy dolgok roppant egyszerűek, de mit érnek, ha nincs, aki kitalálja őket.

A húzogatásos verstechnika a háború kitörésének időszakában nem tudott kellően kibontakozni, eléggé népszerűvé lenni, még akkor sem, ha az olasz kísérleti költészet egyik ága kifejezetten a grafikai-képi összevonások felé orientálódott. A tsúszói verstechnológia már csak az ötvenes években, az irodalmi akadémizmus felszámolásáért vívott értelmiségi harcban válik fontos fegyverré, egy olyan nyelvi evolúciós folyamat részeként, melyet a Stockholmba kitelepülő Tsúszó se nem tud, se nemigen akar befolyásolni. A Gruppe 63 nevű költészeti-irodalmi csoportosulás balszárnyának hívei az általános nyelvi forradalom illuzionista természetétől épp a valóságot alapjának tekintő Tsúszó-strófa révén kívánnak elrugaszkodni. A hatvanas-hetvenes években kifejlesztett s ősenek a tsúszói vívmányt megnevező költészeti gyakorlat – a Tsúszó Sándor iránti tiszteletből – a „poesia chiusa” nevet kapja. A név rendeltetése lényegé-

Tsúszó Sándor olasz követői:
Steliomaria Martini: *Kézirat*, 1963; Emilio Isgro: *Törlés*, 1972

ben kettős. S ebben van zsenialitása: míg kiéjtésileg határozottan a Tsúszó vezetéknevre asszociál, addig tartalmát tekintve tökéletesen fedi az általa jelölt költészet természetrajzát, vagyis tekinthető zártnak, de egy beszéd vagy írás záradékának is. A poesia chiusa a poesia visivának egyik meghatározó irányzatává válik, különös tekintettel arra a képességére, hogy a húzogatósos verstechnika mintegy megzabolázza, semlegesíti a szószátyár olasz költészet verbális-szentimentális ömlengéseit.

A tsúszói költészeti forradalom kiteljesedése immár szerzőjének ellenőrzése nélkül megy végbe. „Annyi baj legyen!” – nyilatkozta Tsúszó a Stockholmer Daagbladet munkatársának, aki arról faggatja, mit szól a kései áttöréshez. A szerénységéről messze földön híres magyar emberből azonban harapófogóval sem lehet többet kihúzni. Csak annyit tudunk róla, hogy vezetéknevét átírja Csúszóra, s hogy visszaevéz az anyanyelvi irodalom klasszikus zománcú vízeire. Hogy vajon mindez a hagyománytisztelő svéd közeg hatásának tudható-e be, csak találgatni lehet. Életében és munkásságában sok még a fehér folt, a tisztázatlan kérdés. Jó lenne, ha a nyugati magyar írók közül vállalkozna rá valaki, hogy felkeresi, vagy ha már nincs az élők sorában, gondozásába venné a páratlan hagyatéket, ami miatt egyszer – meglehet – a magyar irodalom történetének egyes fejezeteit is át kell majd írni.

(1989)

ADALÉKOK

I.

Kedves Bálint,

(...) György Mátyás,¹ a szabadkai költő után kutatva, pontosabban talányos és titokzatos eltűnésére keresve magyarázatot, az 1980. esztendő folyamán többször is néhai Vujić tanár úrnál kötöttem ki, aki rendelkezésemre bocsátotta magánarchívumának néhány iratát. Itt akadtam rá egy számomra ismeretlen alkotó leveleire, naplójára és néhány versére, aki az 1937–1941 közötti időszakban szórványosan levelezett György Mátyással. A napló – voltaképpen egy melankolikus írással sűrűn telerótt hatvanlapos, kockás iskolai füzet – egyfajta személyes művészi vallomás volt. Egy György Mátyásnak ajánlott, 1941. január 15-i keltezésű verssel kezdődött ez a költői breviárium, és Csúszó Sándor látta el kézjegyével. Íme a vers:

indeficiens györgy mátyásnak

*én világom
ó borotvám élén táncoló diabola
végzetem megkerülhetetlen
kezdete felé
csúszik
egyre csak csúszik tova*

*Szabadkán, 1941. január 15-én
Csúszó Sándor*

A Csúszó név az idő tájt még nem jelentett számomra semmit, és az Akadémiai Kiadó 1965-ös, háromkötetes *Magyar Irodalmi Lexikon*ában sem akadtam nyomára, így aztán

¹ „A tizes évek magyar irodalmi avantgarde-mozgalmainak élvonalában állt György Mátyás (1887–1944?), aki azonban nemcsak írásaival támogatta ezeket a mozgalmakat, hanem – minthogy földbirtokos volt Szabadkán – anyagilag is hozzájárult kiadványaik megjelentetéséhez. A Nyugat körében tünt fel verseivel, majd Kassák Lajos köréhez csatlakozott, és írásai A Tett és a Ma című folyóiratokban jelentek meg. A tizes évek második felében radikalizálódása már irodalmi és politikai is egyszerre, úgyhogy Révai Józseffel, Lengyel Józseffel és Komját Aladárral együtt szakít Kassák Lajossal és a társadalmi forradalmat hirdető írócsoporttal vesz részt a Tanácsköztársaság életében. Ennek bukása után Bécsbe emigrál, onnan Szabadkára tér vissza, a cselekvő írói magatartástól mind jobban távolodva. A Hídba Szerb György néven írt. A fasizmus áldozataként vesztett nyoma.

Költői felszabadulása a tizes évek második felében játszódott le, amikor megismerkedett a futurizmus és expresszionizmus költői lehetőségeivel. Szinte mámorosan adja át magát ezeknek a tanításoknak, és ő lesz a legprovokatívabb és legszélsőségebb futuristája a magyar költészetnek. Itt már nyelvi nehézkességei is erénnyé válnak, és a költő mintha egy beszédet megelőző nyelv dadogásából akarná kihámozni az új életérzés üzeneteit. Radikálisan szakít tehát a hagyományos szépségeszménnyel is, és azt az újat kutatja, amelyet ő „előttiségnek” nevez. Legjelentősebbek ebben a korszakában azok a versek, amelyekben zenei és képzőművészeti ihletést követve megszólaltatja Pcasso képét és Bartók Béla dallamát.” (Bori Imre: *Irodalmunk évszázadai*. Forum, Újvidék, 1975)

Vujić tanár úr kedvességének köszönhetően a tulajdonomba átkerülő iratokat félrerkaktam, azzal a céllal, hogy egy későbbi időpontban alaposan áttanulmányozzam őket. Egy dolog azonban nem hagyott nyugodni, nevezetesen az, hogy ez a bizonyos napló nagyon különleges volt. A különböző tények és adatok mellett – amelyek, az igazat megvallva, mellékesek voltak György Mátyás „eltűnése” körülményeinek meghatározásában – a naplóban vagy tucatnyi rendkívül érdekes vizuális költeményt találtam, amelyek arra engedtek következtetni, hogy szerzőjük talányos egyéniség lehetett, olyan, akinek kiléte után érdemes lenne komolyabban kutatni. A gondviselés azonban kiterjesztette szárnyait a napló fölé. A Csúsózó név, amelyet emlékezetem apadó vize egyre távolabb vitt tőlem, hirtelen egy elevenen élő ember alakjában bukkant elő, akin nagyfokú vitalitása ellenére is meglátszott az elmúlt évek sokasága, amikor 1983 júniusában Rijekában megismertem. Azokban a napokban Art Lover barátommal a rijekai XII. Ifjúsági Biennálé keretében *A világ városainak egyéni helyrajza* című projektumunkon dolgoztunk. Ez abból állt, hogy Rijeka utcáin bolyongva véletlenszerűen oda-odaléptem a járókelőkhöz, arra kérve őket, hogy egy darab papírra rajzolva magyarázzák el a Bonavia Hotelhoz vezető utat. Ha a járókelő rajzolni kezdett, én magyarul odakiáltottam Lovernak, hogy „mehet”, mire ő lefényképezett bennünket. Ezeket a fotókat aztán, a képen szereplők által készített egyéni helyrajzzal párosítva, kiállítottam a biennálén.

Már harmadik napja róttuk ily módon Rijeka utcáit, amikor a vasútállomás közelében lévő szűk sikátorok egyikében a leánderek és babérfák mély árnyékában egy öregurat láttam meg üldögélni. Elindultam feléje, és magyarul szóltam Lovernek, hogy az öreg ne értse: „Nézd, ez az ember bizonyára segíteni fog.” Ezután odaléptem az öreghez, és

szerbül szólítottam meg, arra kérve, hogy rajzolja le a hotelhoz vezető utat. Nagy elképedésemre az öreg tartózkodóan mosolygva régies akcentussal árnyalt, de jól érthető magyar nyelven szólalt meg. Ezt mondta: „Nyugodtan beszélhet magyarul, fiatalúr, úgy vélem, még jól beszélem én is.” Ebben a pillanatban készítette Lover a képet, melyet el is küldök neked.

Akcentusa miatt hirtelen arra gondoltam, hogy egy olasszal futottam össze, de amikor én is és Lover is bemutatkoztunk, és az öreg is kimondta a nevét, ismét megdöbbenem: az előttünk álló öreg Csúszó Sándor volt. Az ég, a környező fák, Rijeka, az egész Adria megbillentek velem az izgatottságtól, képzelheted, mennyi kérdéssel ostromoltam meg Csúszót. Taxival szöktünk meg a naptól izzó város katlanából, és az Opatija melletti parányi halászfaluban, Voloskóban költöttük el ebédünket. A beszélgetést a Dubrovnik Hotelban folytattuk, ahol Csúszónak lakosztálya volt, hogy az aszfödéloszok és egy-egy pohár jó öreg Chianti mellett elkészítsük azt a kilencvenperces hangfölvételt, melynek során Csúszó elmondja kissé furcsa vallomását. Ekkor természetesen elsősorban György Máttyás érdekelt, és Csúszó igazán érdekes dolgokat közölt vele kapcsolatban, de csak 1988 áprilisában, a Csúszónak szentelt irodalmi összeállítás² elolvasásakor vált számomra teljes értékűvé mindaz, amit aznap az agg költő elmesélt. Ekkor értettem meg, hogy nagy fölfedezés küszöbén állok, és hogy kiemelkedően értékes dokumentumok birtokába jutottam, melyek segítségével Csúszó életének és munkásságának egy – szerintem – fontos időszakát lehet majd értelmezni. Csúszó előfutára volt annak a költői forradalomnak, amely a ROT művészkor működésével és a braziliai *Noigandres* c. folyóirat köré tömörülő nemzetközi költői csoport megalakulásával teljessé vált ki.

Ma mégis csak egy kötetlen – felindult lelkiállapotban írt – levelet küldök el neked, melyet magyarázatként is fölfoghatsz arra a tényre, hogy a Csúszóról szóló tanulmányom még mindig adósod vagyok. Most csak Csúszó Szabadkán való tartózkodására fényt vető tényekkel foglalkoznék. Mindennek alapja a már említett napló, amely a felfedezett tények fényében több szempontból is érdekesnek bizonyul. Adatokat szolgáltat ugyanis Csúszó munkásságának vizuális költészeti részéről, amelyről jóformán semmit se tudunk, pedig szervesen épülnek rá Csúszó korábbi „áthúzott” verseire. Az 1941. január 15-étől szeptember 4-éig vezetett szabadkai napló mélyen Csúszó emlékezetébe vésődött. Feltűnő izgatottsággal (az Opatijában készített hangfölvétel világosan hallani, hogy többször torkán akadt a szó) részleteket is fölidézett a naplóból, verseket mondott el, leírta a beragasztott vizuális költeményeket, egyre azon igyekezve, hogy eltitkolja az őt hatalmába kerítő megrendülést. Azt magyarázta, hogy a napló abbéli próbálkozása volt, hogy lejegyezze a kísérleti költészethez való viszonyát, és hogy ennek a naplónak valamiféle jövődöbéli kiáltványának az alapját kellett volna képeznie, melyet azután írt volna meg, miután átlépi „... a fasizmussal megkerített Óvilág határait... minél távolabb kerülve a Dunától, és a nemzeti szenvedélyekkel beszennyezett Közép-Európától”.

Röviden, Csúszó Sándor azon a háborús tavaszon és nyáron a titokzatos költő, György Máttyás vendége volt Szabadkán. A régi avantgardista lelkesedett Csúszó „áthúzott” verseiért, és rábeszélte, hogy fogjon munkához, és lépjen tovább a vizuális

² *Irodalmi Szemle* c. folyóirat, 1987. 10.

költészet terén, építse tovább „áthúzott” verseit. Csúszó ekkor már érett alkotó volt. Elkábította a gazdag nagybirtokos figyelmessége, a gyönyörű palicsi villa könyvtára; és egyre halogatta, először csak napokkal, majd hetekkel Zágrábba való visszatérését, hogy végül az alkotói szelleme kerekedjen fölül. A palicsi azúr tavasz, a távoli háború ritka visszhangjai, a kiváló munkafeltételek megtették a magukét. Pannónia félreeső zugának nyugalma és a szinte teljes elszigeteltség mintha új erőt lehelt volna a radikális költői lélekbe, hisz ismét elkezdett alkotni, felfedezni és építkezni. Bizonyos jelek arra mutatnak, hogy nagy hatással volt rá Farkas Béla³, a különöc, ópiumélvező festő, akivel Csúszó hosszú, kimerítő beszélgetéseket folytatott a Palicsi-tó partján sétálva. (Erről a kapcsolatról azonban más alkalommal többet írok majd.)

Így aztán, megszegve nihilista hallgatási fogadalmát, melyet „néma sikolynak” nevezett, munkához lát, és továbbfejleszti „áthúzott” verseit. Naplójába március 10-én ezt jegyzi be: „Az áthúzott versek lényegében a költészet tagadását jelentik, a klasszikus írott költészettel való teljes összhangtalanságot. Az áthúzás, a megsemmisítés végső gesztus, végső ítélet. Ezek a versek az írott költészet legyilkolásának visszatükröződései, nyomukban csak a poétikai gondolatok kódös ortográfiájú, vizuálisnak is alig mondható lenyomatai maradnak, a mindenkori írás és értelmi képességeink képviselőiként. Fölvetődik végső megsemmisítésük kérdése is, de az olyan lenne, mintha legyilkolt gyermekeink holttestét égetnénk el. Elképzelhető egy új megközelítése is ezeknek a haláltáncszerű költeménymaradványoknak, oly módon, hogy a túlhaladott költészeti elv maradványain új hozzáállással és minőséggel új meglátásokat teremtünk.”⁴

Ezek után nyilvánvaló György Mátyásnak, a régi Kassák-párti akotónak a hatása Csúszóra. Kassák elve, mely szerint rombolnod kell, hogy építhess, a fáradt, ötvenegy éves György Mátyást már nem ösztönzi, inkább áthatolhatatlan falat jelent számára, mely előtt kénytelen megtorpanni és költőként elhallgatni. Itt van azonban a fiatal Csúszó Sándor, akinek segítségével megkísérel megoldást találni erre a megoldhatatlannak tűnő feladatra, Csúszóra vetítve fáradt költői énjét. Így válik a fiatal költő az elnémuló György Mátyás alanyává: „Bennem látja meg nem valósított ifjú költőiségét”, jegyzi le Csúszó naplójában, és ez szemmel láthatólag fedi a valóságot. De nemcsak a fáradt avantgardista az egyetlen oka Csúszó hosszúra nyúlt szabadkai tartózkodásának. A másik körülmény, amely jelentős szerepet játszott a kilenc hónapig tartó vendégeskedésben, Szabadka lenyűgöző építésze, amelyről így ír naplójában: „Egyetlen másik városnak sincs ilyen építésze. Időnként úgy érzem, hogy egy gyönyörű, szecessziós ex librisbe léptem be, a heraldikus flóra és fauna varázslatos világába, amely e vizuális Babilon falain és homlokzatain ágazik dúsan szerteszét, tövében pedig a nyelvek, a jelenségek és a kultúrák nagy kavalkádja tenyészik. E város-erődítmény-állam Elöljáróságának épülete föllelkesített és elképesztett fönségével. Megállt bennem az ütő, amikor először megpillantottam ezt az építményt, és ahogy közeledtem hozzá a vasúttól a központ felé vezető úton, egyre inkább a hatalmába kerített valami meghatározatlan izgatottság,

³ Gajdos Tibor: *Képzőművészeti élet Szabadkán a két világháború között*. Monográfia. A szerző kiadása, Szabadka, 1977.

⁴ Csúszó Sándor eredetileg magyarul írt naplójának részleteit a fordító kényszerűségből fordította vissza magyarra, mert az írás szerzőjének nem állt módjában a szerkesztőség rendelkezésére bocsátania az eredeti szöveget.

MANTANKA
 MANTANKA
 MANTANKA

MANTANKA
 MANTANKA
 MANTANKA

MANTANKA MANTANKA

MANTANKA MANTANKA MANTANKA MANTANKA

SZUBOTICÁN
HORGÓSI
TAUGLICH
VERSEIT
AGYONÜTÖTTE

ÍZTUDÓKOS

ÁSZÁ

PRÓFÉTÁK ÉS,

KSZADÓDÓK

PRÓFÉTÁK ÉS

PRÓFÉTÁK ÉS

PRÓFÉTÁK ÉS

SÚPOGATNI SZABAD

JÓREGNETNI SZABAD

ÖRÖKSZÓZNI SZABAD

HALLGATNI

VERSEIT

nagy vágyat éreztem, hogy minél előbb belépjek az épületbe. Amikor pedig benn voltam, elakadt a lélegzetem a látványtól. Sokáig álltam némán a főbejárat márványlépcsőjének korlátjába fogódzva. Lassanként tértem csak magamhoz, megértve, hogy a látás minden. Látni kell ahhoz, hogy gondolkozhass, mint ahogy élned kell, hogy meghalhass. Jelek, szimbólumok fogadtak, stilizált, misztikus és ismeretlen képírásba átalakuló flóra, az üvegfestmények fényével tarkázott csillogó kerámia, hajdanvolt mives kezével formázott fém és fa – mindent ez borított, a padlót, a falakat, a mennyezetet, a bútorokat elborította ez a gazdag jelentéssel bíró vizuális üledék. A jelentés gyönyörű zenéjébe burkolt, vizuálisan telített tér néma kakofóniája volt ez, amelyet inkább csak éreztem, racionálisan nem tudtam vona megmagyarázni. A vizuális nyelv »némaságát« – jöttem rá hirtelen – az én áthúzott verseim is képviselik, ez a némaság egyenesen a lelkiismeretünkhöz szól. Még ma éjjel megölkök egy tucatnyi szót, ollóval vagdalom őket össze, és megalkotom a VERS ÚJ KÉPÉT.” Valamivel később, március 17-i keltezéssel néhány beragasztott vizuális költemény után, melyek fénymásolatát itt küldöm, ez áll: „A »kastély« nélkül nem tudtam volna belépni a Képversek világába.”

Mit is mondhatnék erről a bensőséges írásról, a poétikai világ egy sajátos meglátásának kialakulásáról szóló bizonylatról, amelyet olvasva tanúként álltam egy lélek fonséges átalakulásánál és a költészet új értelmezésének megszületésénél. Megrázó és egyedülálló dokumentum ez, hidd el, olvasása közben a felfedezés örömetől a szemem is könnybe lábadt...

A napló egyes részei regényszerűen érdekesek, és mivel készülő tanulmányomban nem akarok foglalkozni vele, most idézek belőle egy részletet, amely világosan szól Csúszó lelkiállapotáról és a Szabadkán való tartózkodása alatt őt ért lelki viharokról:

„1941. március 22-én, a tavasz második napján Hajnal előtt bevetem négy mérés »villámot«⁵. A bimbózó orgonák illatától terhes felhőkből véres eső esik. Bélát a szobájában hagytam, váratlanul mély álomba zuhant (a villám tarolta le), pedig – valószínűleg fanatikus munkakedve hatására – egész éjjel rendkívül éber volt. Harminchétyszer kísérte meg lefesteni a Napot, »magát a fényt«, ahogy mondogatta, de ez sehogyan sem sikerült neki. Tegnap valahonnan nagy mennyiségű aranyfestéket kerített, majd fehér, okkersága és piros színnel keverte. Hajnalra a ruháját, a bútorokat, a kezét, az arcát, még a falakat is ez az aranyfesték borította, ő pedig végtelenül elégedetlen volt. Rajtam is bőven volt ebből az »aranyszínű világoosságból«, sehogyan se tudtam eltávolítani. A városháza előtti parkban álltam az esőn, arra várva, hogy lemossa rólam az éjszaka aranyló nyomait. A piszkos, esős reggel kísérletes fénylő vonta be a fákat, az épületeket, az egész várost, minden imbolygott, és szinte súlytalanul lebegett a szürke, áthatolhatatlan ködben...

Éreztem az eső hűvösét, bőrömet kellemesen simogatta a tavaszi víz, közben egész bensőmet megrengették, szinte szétvetették a bennem tomboló villámok. Robbanás előtti gránát volt a testem. Arra gondoltam, hogy ha testem szétrepül egy néma robbanásban, akkor nem marad belőlem semmi emberi; nem véres testrészekre és belső szervekre fogok széthullani, hanem atomokra és sok milliárd apró fénypontra, amelyek

⁵ A „villámról” Csúszó egy helyen azt írja, hogy zöld színű, kásaszerű hallucinogén anyag, amelyet a Papaver somniferum éretlen gubóinak megdarált pépjéből kapunk, egy kevés csipős paprika és akácmez hozzáadásával. Erős alföldi pálinka illik hozzá.

bolondosan kergetődzve szállnak majd szét e borongós, nedves reggelen. Rettegtem a robbanástól, de ugyanakkor kívántam is... Furcsa és fölfoghatatlan érzés.

Kitartóan esett tovább, a napot is eltakarta az eső, ez azt jelentette, hogy egész nap esni fog. A szürkés-kék, apró esőcseppekkel tarkított fényből egy jól öltözött fiatalember lépett elé. Bizalomkeltő alakján frissen vasalt, teljesen száraz öltöny feszült; pedig nem volt esernyője. Csöndesen és jólnevelten mutatkozott be:

– Jó reggelt, uram, szült, Csáth Géza a nevem, író vagyok.

– Jó reggelt, viszonztam a kezem nyújtva, Csúsó Sándor vagyok. Múlt éjjel egy barátom az Ön írásaiból olvasott föl nekem, és mondhatom, nagyon tetszetek.

– Örülök neki, noha még sokat, nagyon sokat kellett vona dolgoznom rajtuk.

Kisfiús visszafogottsággal kért meg arra, hogy látogassam meg vele édesanyját. Arcán furcsa, csúnya mosoly ült, ilyenmel még embernél sohasem találkoztam. Az utcák lassan megteltek siető járókelőkkel, esernyők védőszárnya alól fenyegetően néztek ránk. Sötét, izamos udvarokon mentünk át, aztán hosszú, fehérre meszelt, kihalt folyosókon folytatódott utunk, csak a távolban villant meg egy-egy fehérköpenyes alak. Csáth arcán továbbra is az a furcsa-csúnya mosoly játszott, de már maszkszerűen hatott: arcvonásaihoz nem illő görbe vigyor ült az arcán. Följutottunk a padlásra, ahol az egyik sarokban szétszórt könyvsomagok, folyóiratok, rajzok, kották és kéziratok tömkelegében mozdulatlan, könnyű lepellet takart viselős nő feküdt. Közelebb lépve vettem észre, hogy a testet, a rajta lévő ruhát és a környező papírhalmokat rozsdás, vörösbarna foltok éktelenítik. Csáth odébbtolta a papírokat, majd megragadva a ruha szegélyét, a nő térde fölé vonta azt.

– Fiatalkoromban azt hittem, hogy a vonzó női lábnak zongoraláb formájúnak kell lennie, ma viszont belátom, hogy a fejtetőre állított pezsgősüveg vonala az ideális. Nézzen hát ide, és adjon igazat!

Megszédültem. A látványtól és a padlás fülledt levegőjétől hányni kezdtem... az esőn álltam a városháza előtt, hajnalodott, az éjszaka keserű mézét hánytam ki... Sietős léptekkel indultam el menedékem felé, az esőcseppek kopogásán át még eljutott hozzám új ismerősöm hangja:

– Holnap találkozunk, uram, ugyanebben az időben, ugyanitt!

Riadtan fordultam meg: egy fiatal, nevető gimnazistalány pihentette rajtam érdeklődő tekintetét, fűgén lépett el mellettem. Neki sem volt esernyője, de fején bolondosan félreapta a mézédés VIII-as számmal ellátott diáksapkát."

Kommentár nélkül hagyom mindezt, hisz teljesen fölösleges lenne magyaráznom, meg aztán be is kell már fejezmem ezt a hosszúra sikeredett levelet, sok még a dolgom. Itt hevernek íróasztalomon ezek az izgalmas dokumentumok, sokat írhatnék még róluk.

Amint elmúlik a tavaszi kiállításom körüli zűr, útra kelünk, Art Lover és én. Szlovákiába látogatunk el, Csúsó szülőföldjére. Hiszem, hogy Hurban Hollý, a pozsonyi antikvárius jóvoltából hozzájutok még néhány Csúsó Sándorral kapcsolatos irathoz, melyek segítségével meghatározhatok és bizonyíthatok néhány lényeges, Csúsó életével összefüggő tény, melyek egyelőre csak föltételezésem zavaros és bizonytalan világában tenyésznek. Meglátogatjuk majd Kassák szülővárosának, Érsekújvárnak a régi temetőjét is, illetve azt, ami a háború után megmaradt belőle.

Személyes okok készítetnek erre, egy közös barátunkhoz fűződik az a furcsa és megrázó történet, amelyet majd a szlovákiai sötét erdőrengetegből való visszatérésem után mesélek el neked.

Szeretettel üdvözöl igaz barátod:
SLAVKO Matković
RAJSLI Emese fordítása

II.

Kedves Bálint,

Tsúszó Sándor munkásságára, az utóbbi évek során tudományos felfedezését is megérni látszó nagyszerű művére magam is, természetyszerűleg, csak nemrég figyelhettem fel. Nem lévén tulajdonképpen igazából szakavatott ismerője a történelmi avantgárdnak, a magam részéről tehát, pusztán a fokozott személyes érdeklődés szintjén követhetem Tsúszó, a korszakalkotó század eleji európai irányzatokkal analóg s fölöttébb eredeti tevékenységének feltárását.

A mostoha utókor érdektelenségét sokszor a ténylegesen nagy egyéniségekkel szemben az ő esete is illusztrálja. Szívből örvendek ezért műve rekonstruálásának, miközben szerény hozzájárulásom jeléül továbbítom a tudományos művészettörténetnek azt a három, mindenképp autentikus Tsúszó-munkát, melyeket 1989 júniusában Nyugat-Berlinben sikerült elragadnom a valószínűleg biztos pusztulástól.

Az 1927-ből származó, nyilván dadaista szellemben készített kollázsok szlovák nyelvű (de nem névre szóló), a szerző saját kezű ajánlásával vannak ellátva, s Alexander Tsúszó aláírását viselik; tekintettel azonban ismeretlenségére e munkák nem kerültek, a hihetetlen értékük ellenére, a gyűjtők kezébe. A kollázsokat a berlini 17. Junistrassén, a vasárnaponként megrendezendő antikvitáspiacon leltem meg egészen véletlenül, hiheted, nem kis meglepetésemre, megsárgult, jelentéktelen, giccses vízfestmények és szánergrafikák egy halmazában.

Üdvözöl
KEREKES László

Berlinben, 1989. június 29-én

HOMÁLYBÓL VILÁGBA

*A Tsúszó-kutatások újabb momentumai
Tsúszó Sándor nemzetközi kifutása tekintetében*

(Vázlat egy doktori disszertációhoz)

SZOMBATHY BÁLINT

Határozottan állíthatom, hogy az egyetemes magyar irodalom szakmai berkeiben bombaszerű meglepetésként hatott az az összeállítás, amely Tsúszó Sándornak, a korábban alig ismert írónak, gondolkodónak és világcsavargónak a felfedezéséhez fűződik a pozsonyi *Irodalmi Szemle* 1987. 10. számában. Kolozsvártól Újvidékig, Budapesttől Ungvárig s Pozsonytól Párizsig sem találunk olyan öntudatos és vérbeli irodalmárt vagy minden lényeges kérdésben feltétlen jártasságra törekvő irodalombarátot, akit ne csigázott volna fel a hatalmas felismerés: íme, létezett egy Tsúszó Sándor nevű felvidéki kozmopolita művész, aki valójában csak most születik meg lassacskán. Ahogy a lepke ott hagyja a mozdulatlan báblétet, s szárnyait verdesve immár határtalan terek meghódítása válik számára lehetővé, úgy bontakozik ki előttünk most, lépésről lépésre, egy, a század első felében virágkorát élő autoritás arcéle. Mert hogy Tsúszó igazi kozmopolita jelenség volt, ahhoz nem férhet kétség. Nehogy meglepetés érje ugyanis a kedves olvasót, aki mindeddig a nép „plebejus indulatú szószólójaként”¹, a cigánység sorsának felvállalójaként vagy – utolsó korszakában – „az erotika és a bölcsélet”² költőjeként ismerte csupán.

Előljáróban megjegyzem, hogy az elmúlt esztendőben – vagyis 1988 tavasza óta – időt és fáradságot nem kímélve tettem meg néhány európai körutat Tsúszó Sándor nyomában: levéltárakban kutattam, avatott vagy annak feltételezett személyekkel beszélgettem, irodalom- és művészettörténeti gyűjteményeket tanulmányoztam, könyveket, folyóiratokat bújtam. Ennek köszönhetem többek közt, hogy megtanultam az olasz lombard változatát. Ám ez kevésbé fontos. Tettem mindezt Tsúszó Sándor életpályája felgöngyölítésének az érdekében – nem minden eredmény nélkül. Vagyis, Tsúszó szavaival élve, „trójai falóvá faragtam a szívemet”, s így lopakodtam be olyan, mások számára elérhe-

¹ Hizsnayai Zoltán: A naszraji remete. *Irodalmi Szemle* 1987. 10.

² Juhász R. József: Adalékok egy évfordulón. Uo.

tetlen szellemi szférákba, melyeknek rejtett zugaiban Tsúszó-nyomokra bukkanhattam. Kutatómunkámat nagyban serkentette Slavko Matkovičnak, a szabadkai Városi Könyvtár szakmunkatársának a levéltári bűvárkodása, aki a helyörténeti anyagból Tsúszó szabadkai kapcsolataira, sőt rövid ott-tartózkodására (!) utaló adatokat hozott napvilágra*. Ha az olvasóban csak egy kissé is érzékeltetni tudom ennek a meglehetősen bonyodalmas és körültekintő feltáró tevékenységnek a jelentőségét és súlyát, akkor az is világossá válik, micsoda hatalmas és rendkívüli Teremtő rejlik Tsúszó Sándor személye mögött.

Az alábbi jegyzetek ugyan nem vállalkoznak Tsúszó életművének érdembeli műfaji elemzésére és belső értelmezésére, ám azzal, hogy a korabeli művészeti mozgások kontextusában kijelölik a tsúszói opus feltételezett helyét és haladási irányát, közvetve irodalomtörténeti mozzanatokra is rámutatnak.

*

A Tsúszó-kutatások 1987-ben, születésének 80. évfordulóján még igencsak kezdetleges szakaszukban voltak, s jórészt azokra az adatokra támaszkodtak, melyeket a szájhagyomány megőrzött. Az egyedüli biztos támpont az volt, hogy 1907-ben született. Születési helyét illetően már nem oly egyértelműek a vélemények: Tóth Károly szerint a szlovákiai Ederden, Hodossy Gyula nyomán pedig Losoncon született. A félreértés csupán látszat, mivel *A csehszlovákiai magyar helységnevek metamorfózisa* című, közvetlenül a második világháborút követően kiadott kézikönyv (Pozsony, 1946) útmutatása alapján nyilvánvaló, hogy Ederd és Losonc egyazon helységnek a korábbi, illetve későbbi elnevezése. Valójában Hodossy útmutatása is erről győz meg bennünket, aki *A nyugati magyar irodalom lexikonában* nézett utána, hogy Csúszó (sic!) Sándor író „1941-ben Firenzébe emigrál, majd Stockholmban telepszik le. (...) Versei novellái, esszéi nagy sikert aratnak a nyugati magyarok körében. (...) Irodalomszervezői munkásságát fontosnak, hasznosnak tartják Európa-szerte”. *A nyugati magyar irodalom lexikona* meglehetősen hiányos és mozaikszerűen esetleges információinak dacára is tisztázott tehát két fontos életrajzi adalék, mégpedig a születés helyéé és idejéé. A lexikon ugyanis így vezeti be a Tsúszó, illetve Csúszó címszót.: „Csúszó Sándor (1907. 12. 4. Losonc, ma Lučenec, Csehszlovákia), író, irodalomszervező.”

Még ennél is homályosabb, illetve nehezebben kibogozható elhalálzásának ideje, pontosabban ténye. Általános vélemény szerint – s itt ismét a szlovákiai nemzetiségi szájhagyományra kell hivatkoznom – 1941-ben, fiatalon halt meg. De már halála előtt négy esztendővel felhagyott mindennemű irodalmi-közéle-

* Slavko Matkovič vállalkozott rá, hogy kutatásának eredményeit külön írásban foglalja össze. Tinktisként levelét munkám kiegészítésének.

ti tevékenységgel. Erről írja Juhász R. József *Adalékok egy évfordulón* című cikkében: „Az 1937-es esztendő (elhallgatásának éve) szintén nagy változást hozott életében. Ez az esemény mindmáig homályban maradt. Életének utolsó négy évét azzal töltötte, hogy verseit, leveleit stb. összegyűjtse és elégesse. Halálának körülményei is tisztázatlanok még.”³ A nyugati magyar irodalomtörténet kozmopolita információs forrásaihoz közelebb eső Hodossy azonban – úgy tűnik – megoldja a nagy rejtélyt. Félve ugyan, de kimondja: „Az egyik Tsúszó, a másik Csúszó. Mindketten ugyanabban az évben, ugyanazon a helyen születtek. Az egyik akkor emigrál, amikor a másik tragikus halált hal. Mindketten írnak *Fel, majd alá* címen egy novellát, amellyel az egyik állítólagosan, a másik ténylegesen nagy sikert arat. Ugye kísérteties?” Hodossy még ennél is tovább megy, s jogosan teszi szavá, hogy a magyarországi *Világirodalmi kisciklopédia*, a *Magyar irodalmi lexikon* és *A magyar irodalom történetének* hat vaskos kötete közül egyik sem tesz említést sem Tsúszóról, sem Csúszóról, ami arra utal, hogy egyazon személyről van szó, két azonos vezetéknevű személyt ugyanis semmiképpen sem hagyhattak ki az adatközlők. Annak a ténye azonban, hogy *A nyugati magyar irodalom lexikona* számba veszi Csúszót, akaratlanul is azt a gondolatot ébreszti az emberben, hogy Tsúszó pályája 1941 után Nyugaton folytatódott; személye tehát csak közvetlen környezete számára vált halottá, életműve pedig lezártta.

Az *Irodalmi Szemle* kérdéses szöveggyűjteményét elemezve engem elsősorban egy szinte mindegyik írásban jelentkező ellentmondás ragadott meg és tett kétkedővé. Ez a paradoxon mindenekelőtt a művészetfelfogás, vagyis az ars poetica szintjén, másodsorban pedig a nyelvi stílus kérdésében azonosítható. Míg Tóth Károly arra mutat rá, hogy korai versei „a forrás állapotában vannak”, állandó szókeresés jellemzi őket, „bizonytalan a nyelvben, bizonytalan önmagában”, addig Hizsnyai Zoltán a következőket állapítja meg: „Tsúszó a nép költője. Hetykén, rusztikusan, életerősen, keményen viselkedik”, aki a családban látta népe hányatott sorsának legelemibb kifejeződését, „ezért az orvoslás lehetséges alanyát is ebben a legkisebb társadalmi egységben kereste”. A Csallóköz költője című jegyzetében Ravasz József a cigányság kivetettségét magára vállaló, József Attila alakját és költészetét eszményítő költőként ábrázolja Tsúszót. Az idézett reflexiókban tehát Tsúszó a nép fiaként, majdhogynem népi bárdként jelenik meg, aki tudatában van szociális felvilágosító elhivatottságának, felkarolja a társadalom peremére szorultakat, a szebb jövőt pedig – váteszi látnoksággal – a családi szervezettség megerősödésében látja. A vizsgálódásokat aláfestő hagyatéki versek – *Mire eszmélünk*, *Teszem azt*, *A Ségi család*, *Mint fekete és fehér*, *Légifelvételek* stb. – egytől egyig a fenti írások ötvözte jellemrajzot erősítik és domborítják ki.

³ Uo.

Tsúszónak a helyi közélet történéseiben való részvételéről nincsenek megbízható adatok. „A szórványosan publikáló Tsúszó Sándor munkásságáról nincs még átfogó képünk, de feltételezem, hogy levelezésben állt a két világháború közti csehszlovákiai magyar irodalom minden jelentős alakjával, elsősorban a fiatal tollforgatókkal”, jegyzi meg Juhász R. József, rámutatva, hogy pályájának és művészetfelfogásának a szemszögéből jelentős dátumként könyvelhető el 1929, amikor is megismerkedik Füst Milánnal, aki később *IV. Henrik király* című, 1931-ben írott művében személyesíti meg alakját*.

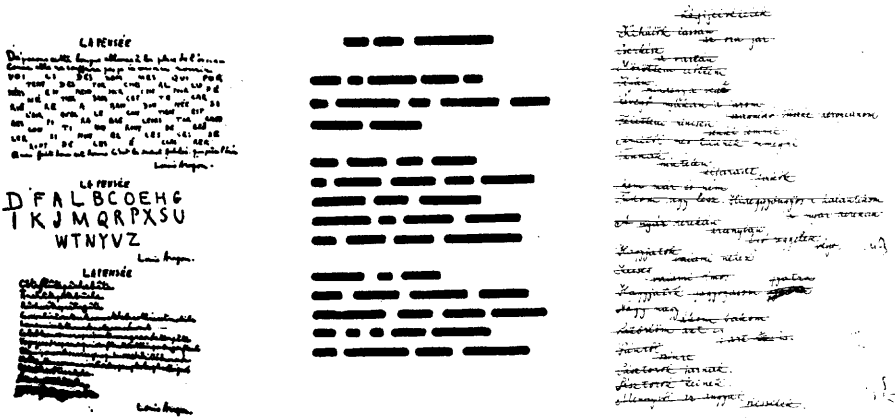
Tsúszó személyisége azonban más ágon is biztosítja a földi túlélés, vagyis a halhatatlanság lehetőségét. Tulajdonképpen ez a másik pólusa annak a paradoxonnak, amely munkásságából kiszüremlik. A legjobb esetben is a közép-kelet-európai esztétikai mércékhez igazodó klasszikus költőben él egy másik poéta, egy nagyravágyó művész, aki többet akar, mint amit a közvetlen környezet elismerő gesztusa a számára jelenthet. A tsúszói alteregóban a kitörés igenlésének kozmopolita szelleme, a nemzetközi hírnév vágyalma is ott működik. Nyíltan ugyan sehol sem vall erről az igényről, az elrugaszkodás folytonos készítéséről, amely belső örömeket, egyben pedig gyötrelmeket is hoz a számára. Két „én” viaskodik tehát benne, két különböző élet- és művészetkoncepció. Erre utalnak azon művészeti-nyelvi kísérletei, amelyek hagyomány, vagyis előd nélkül állnak mindmáig a csehszlovákiai magyar irodalomban. A lélek lázadása a költészeti forma forradalmát eredményezi nála, s meghökkentő, költeményeknek már nem nevezhető nyelvi variációkat teremt, melyeket azonban féltve őriz a nyilvánosság tekintetétől. Munkásságának ezt a részét a helyi szakkörök így csak később ismerik meg, akkor is csak hírből; hiányoznak a konkrét művek, a kételyeket eloszlató bizonyítékok. Az ez irányú kutatás beindulását főképp az a téves elképzelés akadályozza, hogy a közhiedelem szerint életművére 1937-ben pont kerül. De nézzünk két idevágó idézetet: „Mindent kipróbál, különböző stílusokkal, versformákkal kísérletezik, beleveti magát az avantgárd formakultúrájába, talán elsőként fedezi fel a betűvers határtalan lehetőségeit, majd az avantgárd irányzatok szintéziseként megalkotja sajátos strófáját, a Tsúszó-strófát. Tudja, nincs határa a kísérletezésnek, a kifejezhetőségnek, illetve annak határait mi magunk alkotjuk meg megfenekléseinkkel, beszűküléseinkkel, elkötelezettségünkkel, bizonyosságainkkal”⁴, illetve: „Kísérleti versei közül fölöttébb érdekesek egybetűs versei, amelyek a tájainkon addig ismeretlen lírai irányzat első termékeiként egyedül az ő révén lehettek volna ismeretesek egész Közép-Európában...”⁵ Tóth emellett szól még Tsúszó sajátos, csak rá jellemző redukcionista verstechnikájáról, tudniillik a „húzo-

* Juhász értesülését kijavítandó: Tsúszó csupán levelezésben állt Füsttel – Párizsból írogatott neki –, személyesen sohasem találkoztak.

⁴ Tóth Károly: Tsúszó Sándor mint irodalomtörténeti tény. Uo.

⁵ Hizsnay Zoltán, i. m.

tásokéról”, minek végeredményeként „a versből nem marad más, mint egy fir-
kálmány, itt-ott egy-egy kikandikáló betű, szó”. A szerző elégedetlen a nyelv-
vel, a szemantikai egységek jelentésfedezetével, egyre több szót húz át, helyez
határon kívül, hogy ez a törléses módszer végül is teljesen megsemmisítse az
optikai-értelmezési szabályok minimális létalapját, illetve, ahogyan Tóth írja,
kinyilvánítsa „a szavak általi kifejezhetőség keveslését”. Tsúszó *Szemüinktől
idegenen* című, 1936-os önvallomásából idézve magyarázatot kíván adni a szer-
ző elhallgatásának okaira: „... egy gesztus (...) a pillanat töredékében többet
ki tud fejezni, mint amire tíz vagy akár száz vers is vállalkozhat”.

Louis Aragon: *Költemény*, 1920
Man Ray: *Hangköltemény*, 1924

Tsúszó Sándor: *Légifelvelelek* (húzogatásos költemény), 1924–25

Be kell vallanom, Tsúszó engem itt, ezen a ponton ragadott meg, kezdett fo-
kozottan érdekelni. Mert ha mindez igaz, tettem fel magamban, úgy Tsúszó
helye ott van Kassáké mellett – érdemben és dicsőségben egyaránt. A *Magyar
Nap*ból vett idézet ugyanis nem bizonyíthat mást, mint hogy Tsúszó a korabeli
avantgárd szellemiségének a színvonalán mozogva képessé tette magát arra a
nem mindennapi – duchamp-inak is nevezhető – teljesítményre, hogy a „folya-
matot” szemléltesse, és a költészetet (művészetet) annak tagadása révén élje –
szó szerint is – tovább. Ezért határoztam el, utánaézek a feltételezett hagyat-
éknak. Tudtam, természetesen, hogy nemzeti kisebbségi elszigeteltségben, tá-
vol a nagyvilágtól lehetetlen annak művészeti élvonalával adekvát alkotói pro-
dukciót létrehozni, s így Tsúszónak is lehettek külhoni kapcsolatai, esetleg

ő maga is utazgatott hébe-hóba. *Spekuláció a maffiáról – Székfoglaló egy szabdkörműves páholyban* című értekezésének szellemi kisugárzása előbbi gyanúmat még inkább alátámasztotta. Az irányadó nyomok Nyugat-Európába vezettek, mintegy alátámasztva azt a feltételezést, hogy Tsúszó 1941-ben emigrált, és – talán az új körülmények hatására – vezetéknevének kiírásán is változtatott. Nem halt meg vagy tűnt el titokzatos körülmények között, ahogy rebesgették. Radikális elhatározását talán éppen az 1937 és 1941 közötti tartósan makacs elhallgatása érlelte meg: a hallgatás egyszerűen tettbe fordult át. De az is lehet, hogy a háború vihara készítette vándorlásra.

Engem most nem is annyira Tsúszó háború utáni sorsa érdekel, hanem életének és művészetének század eleji, mindeddig ismeretlen eseménysorozata. A *nyugati magyar irodalom lexikonából* ugyanis tudjuk, hogyan alakult sorsa 1941 után; hogy jelenleg Stockholmban él, s írásait több nyelvre lefordították. Ezt a végzetes nyugati utat azonban megelőzte egy korábbi, még végzetesebb. S ez volt az, amely döntőnek bizonyult a tsúszói életmű végleges megformálódása és minőségi állandósulása tekintetében. Hogy miért nem került sor ennek tisztázására már jóval korábban? Egyszerűen azért, mert az első kutatók képtelenek voltak kimutatni Tsúszó és Csúszó személyazonossági egybeesését. Ehelyett olyan részletkérdésekbe gabalyodtak, hogy például földbirtokos apja – fia rejtett hajlamait kendőzve – miféle álneveket talált ki a számára (többek közt Díva, Föltér K. vagy Turnóczy J.).

*

Az esztétikai nyomvezetés főbb szempontjait meghatározva elsősorban Légitfelvételek című húzogatókos költeménye szolgált kiindulópontomul. Tudtam, éreztem, hogy általa olyan szilárd alapra teszek szert, amelytől csak egy-két merészebb elrugaskodás és képzettársítás, s máris lelepleződnek ennek a helyi közegben páratlan kísérletnek a nemzetközi szellemi távlatai. A kérdéses költemény eredetijét Krausz Tivadar kaparta ki az örökös hagyatékából, és közölte az *Irodalmi Szemlében*. Bár a Légitfelvételek a húzogatókos verstechnika egyik kései darabja, nem hagyható figyelmen kívül, hogy ennek az alkotói modus operandinak az elméleti lefektetése egészen a húszas évek elejére nyúlik vissza: „Kezdő tollforgatóként is látom, hamarosan új kor köszönt reánk visszatarthatatlanul, eljő a bátor költők ideje, akik a hiány érzékeltetésével, a nihil látszólagos demonstrációjával teremtik meg a múzsa szent kenyerét csipegetők igaz önkifejezését!”⁶, írja az éppen csak tizenhat évét betöltő Tsúszó, mintegy előrevetítve a megálmódott versideált, akkor még nem sejtve, hogy részben Louis Aragon 1920-as *La Pensée* című fonovizuális verse alapozza meg ennek az irányzatnak a jövőjét.

⁶ Tsúszó Sándor: Alfától ómegáig. Kézirat, 1924. Russzi Ágostonné tulajdona.

Távol a zajos eseményektől és ugyanakkor információszűkében is Tsúszó ösztönösen megérzi a korparancs sugallatát, a modern idők friss, bódító lehelétét, ám a provinciális létmehatározottság esetében is megteszi a magáét: modernista műveit fiókja mélyére rejti, zárlat alá helyezi. Egy 1924-es esemény azonban ismét lelket ver belé, s újra él a remény, hogy a nép elhivatott költőjének szerepköréből a népek kozmopolita törekvéseit képviselő művészé képezheti magát. Ebbéli hitét látszik megerősíteni annak a szellemi rokonságnak a felismerése, amely Man Ray és közte alakul ki. 1924 nyarán ugyanis – a prágai Szépirodalmi Múzeum levéltárában általam feltárt adatok szerint – a helyi malatagyár Európa nagyvárosaiba igencsak sűrűn utazgató igazgatójának a jóvoltából apja kezébe kerül az az év tavaszán Párizsban kiadott 391 című folyóirat aktuális száma. Erről a lapról tudni kell, hogy Francis Picabia alapította még 1917-ben. Bár első négy száma Barcelonában jelent meg – később New Yorkba is átkerült –, a 391 lényegében a francia dada irodalmi sajtószerveként tört be a művészeti köztudatba. A Tsúszóék otthonába a véletlen magasztos közrejátszása nyomán betolakodott 391 egyik lapján az ifjú költő döbbenet pillantja meg Man Ray híres, áthúzásos eljárással készült optofonetikai versét. Abban a pillanatban – mintha égi csoda történt volna – Tsúszó Sándorban végérvényesen tudatosul, hogy nincs egyedül, s még véletlenül sem tévelygő amatőr ő, hanem egy különleges érzékenységgel megáldott férfiú, akinek a nagyvilágban igenis megvannak a szellemi elődei és vonatkozó támpontjai. „Befejezve nincs más, csak a végzet!” – kiált fel örömittasan, s olyan új terveket sző, amelyekkel egyenesen Európát óhajtja meghódítani.

Ekkor, az alkotói mámor közepette születnek meg sorozatban húzogatós versei. 1925-öt írnak, amikor Tsúszó „már haszontalannak tartja *mindent* egy versbe sűríteni, csak a részeket, a részleteket adja, amelyek így lehetnek egyszerűen a minden megtestesülései”⁷. A nyelvi redukcióval kifejezett szemantikai telítettség, a „kevés szóból is ért az ember” népi bölcsessége, vagyis – mai kifejezéssel élve – a totális költészet válik az ő művészeti ideáljává egyszerűen, s hamarosan arra is rájön, hogy felesleges a korábban szabályosan leírt verssorok áthúzogatója révén történő „tisztogatás”, hiszen a nyelvi-szintaktikai részecskéék fogalmi szerkezetének szétforgácsolása nyomán bekövetkező letisztult formai és tartalmi monolit egyfajta, az óegyiptomi és kínai ideogrammatikus írásmódra emlékeztető jelszimbolikában is sikeresen állandósítható. Hangsúlyozni is felesleges, micsoda felfedezés ez a számára. „A Semmi benépesül”, idézhetném egyik versét, mintegy érzékeltetve a végső beteljesülés előtti tsúszói ocsúást.

Ez a tsúszói korszak mindenképpen a nagy felkészülés, a honi állapotokból való elrugaszkodás kezdeti munkálatainak, vagyis Európa meghódításának elő-

⁷ Tóth Károly, i. m.

estéje. Számára, aki mindig is közösségi lény volt – hiszen a cigányság sorsában is osztozni kívánt, mint emlékszünk –, s elítélte az elefántcsonttorony-költészet mellett lándzsát törő, általa piperkőcöknek titulált poéták elkülönülését, szinte elképzelhetetlennek tűnt, hogy költészeti eredményeit eltitkolja a világ, különösen a hozzáértő, rokon lelkek elől. Amióta a kezében ott volt a 391, attól a szent pillanattól fogva készült a nagy útra, egyenesen Párizsba, a művészet fővárosába, vágyva a kortárs avantgardisták baráti közelségére és értő szavaira. „Ami szabad volt Adynak, mért ne lenne nekem is?” – írja naplójában, s ez a röpke utalás már azt is jelzi, hogy József Attila-imádata lassacskán múlóban.

A közép-kelet-európai léthelyzet bizonytalansága és kiszámíthatatlansága azonban megteszi a magáét, jócskán megvárakoztatja Tsúszót. Csak 1928-ban tud útra kelni, s ekkor már Párizs sem az, ami négy évvel azelőtt volt. Hiszen a dadaizmus mint mozgalom már 1923-ban megszűnt a francia fővárosban. Bekövetkezett az, amire Breton már 1922-ben ráértett, amikor ezt írta: „Hagyjátok ott a Dadát. Hagyjátok ott jegyeseteket, hagyjátok ott szeretőtöket. Hagyjátok ott reményeiteket és fájdalmaitokat...” A dada tehát nem létezett – megszűnt a 391 című folyóirat is –, de egy másik formában tovább élt, ez pedig a szürrealizmus volt. A tagadását az igenlés művészete váltotta fel, amely a társadalom és a művészet, vagyis a külső és belső világ közti szakadékot igyekezett a maga teoretikus módján áthidalni.

A polgári művészet szürrealista megvetésének és szociális-forradalmi feladatvállalásának nyomatékosítása kellemesen éri Tsúszót, a tömegek mindenkori szimpatizánsát, aki – származása ellenére is – a nép gyermekének vallotta magát. Breton művészeti vízióinak vetületében Tsúszó is lelkes helyesléssel fogadja a mozgalom egyik Rimbaud-tól kölcsönzött jelszavát, tudniillik hogy „az irodalom agyalágyultság”, vagyis hogy egy olyan dicstelen korban, amikor az ember sorsa forog kockán, szinte ízléstelenségnek tűnik, ha valaki verseket ír vagy képeket fest. Ebben a túlfűtött és új szociális-forradalmi eszmékkel átitatott légkörben bizony Tsúszó is megfeleldezik jövetelének tulajdonképpeni céljáról, vagyis irodalmi-művészeti ambícióiról. Ilyesfajta dolgokkal előhozakodni, úgy érzi, szinte nevetelenség lenne részéről. „Ha a dadaista Tzara veszi is a bátorságot, hogy szürrealista lapokban publikáljon (!), nekem vajmi kevés jogom van ugyanezt megtenni”, veti papírra indokolt-indokolatlan kételyeit. Mindemellett bekerül az avantgárd művészeti köreibe, ott van minden fontosabb eseményen, de csak megfigyelőként, társalgó bennfentesként. Hallatlan szerénységről tanúskodik, hogy senkinek sem hozakodik elő oly nagy ambíciókkal alkotott húzogatóos verseivel, s még csak nem is tesz róluk említést.

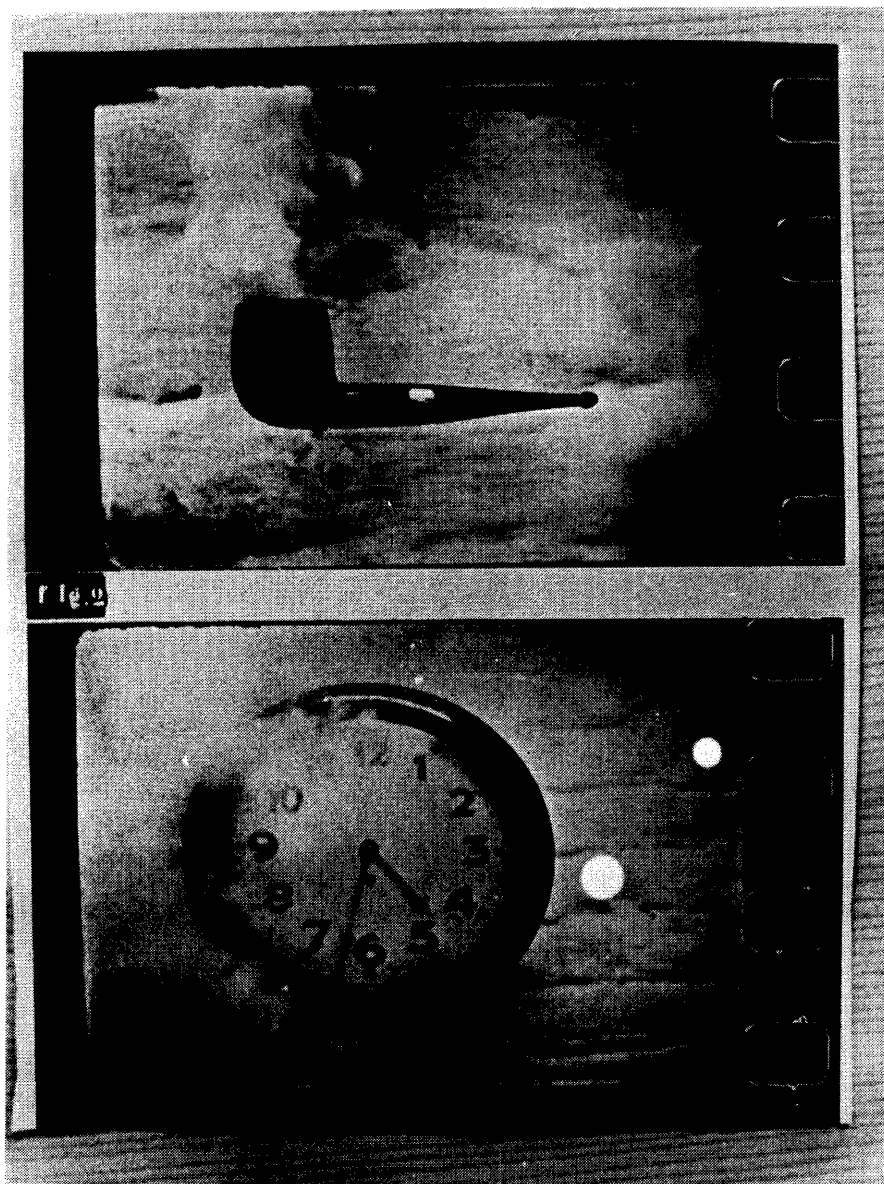
Nyilvánvaló tehát, hogy a művészet szürrealista önvizsgálata megbénítja benne a cselekvő hajlamot. Három évet tölt Párizsban anélkül, hogy naplójegyzetei mellett egyéb, művészeti természetű tevékenységet fejtene ki. Ott-tartózkodása szinte egyetlen értékesebb tárgyi bizonyítékának elsősorban az

Man Ray: *René Crevell, Tristan Tzara és Tsúszó Sándor, 1928 körül*

a fénykép nevezhető, amely Tristan Tzarával és az 1935-ben öngyilkosságot elkövető René Crevellle ábrázolja. A felvételt Man Ray alias Emmanuel Rudnitzky készítette 1928-ban, s egészen mostanáig nem tudták azonosítani a Tzara és Crevell melletti harmadik alakot. Az Association Française d'Action Artistique, valamint az Association Katia Pissarro munkatársainak segítségével azonban – más fotók alapján – azonosítani tudtuk az ismeretlen, méghozzá Tsúszó Sándor személyében. Az azonosítás csak vizuális úton volt lehetséges, mivel a Francia Irodalomtörténeti Múzeum levéltárából – az egyéb Tsúszó-dokumentumok, például naplótöredékek és levelek mellett – semmilyen, a kérdéses felvételt érintő vagy rá utaló adat nem került elő.

A párizsi Tsúszó-időszak másik jeles tárgyi emléke lehetett volna a Buñuel és Dalí készítette *Az aranykor* című film néhány képsora is. Ez a mélyen polgárellenes alkotás, amelyben „két vak felfalja egymást; egy apa megöli a fiát, csak úgy »heccből«; egy kamasz leköpi édesanyja arcképét (újabb *acte gratuit*); egy öreg hölgyet pofon ütnek; egy nő hevesen szolja Apolló márvány lába újját; Blangis gróf, Sade híres *Szodoma 120 napja* című regényének főhőse Jézus arcvonásaival jelenik meg a vásznon; végül feszületet látunk, amelyen női skal-

Tsúszó Sándor pipája és faliórája Louis Buñuel és Salvador Dali *Az aranykor* című filmjének elsődleges változatában, 1930

pok lógnak...”⁸, méltán lehetett volna a tsúszói szellem örök emléke, ha 1930 őszén, közvetlenül bemutatása előtt Buñuel nem rövidíti le az elsődleges változatot. Ennek következtében kimaradtak azok a ma is monumentális szürrealisztikus jelenetek, melyekben közelképben megjelenik Tsúszó néhány személyes tárgya, nevezetesen pipája és faliórája. A Francia Nemzeti Filmtár Múzeumának dokumentációs archívumában ma is őrzik a kivágott filmkockák tekerceit. Úgy hírlík, Tsúszó ezeket a tárgyakat akkor bocsátotta a párizsi szürrealista filmkollektíva rendelkezésére, amikor már eldöntötte, hogy sürgősen hazatér. A pipa és a falióra révén kívánta végérvényesen belopni magát a kortárs művészek szívébe és mindenkori emlékezetébe, hiszen a tsúszói értékrendszerben mindkettő az elmúlás, az elkerülhetetlen enyészet metaforája, de míg az óraketyegés „feletébb diktatorikus”, addig „a pipa szálló füstje negélyesen melankolikus”.

Tény, hogy Tsúszó nem volt jelen az 1930 végén megtartott, hatalmas botrányt kavart bemutatón, s ezáltal akaratan kívül is megkímélte magát élete újabb nagy csalódásától. Így is végtelenül leverten és kedvszegetten tért meg a szülői házba, ahol a népes rokonság szorgalmasabb része épp a karácsonyfa díszítésével foglalatoskodott. Belépve a meleg szobába, amelyben minden oly ismerősnek tűnt, s a pillanat hangulata is szokatlanul idillikus volt, Tsúszó ajkát már csak a következő szavak hagyhatták el: „Ennyi a sors!”

*

Az elkövetkező hét esztendő bizonyos értelemben megnyugvást hoz Tsúszónak. Bár – mint Tóth Károly kimutatja – „irtózik minden irodalmat szűkítő próbálkozástól”, ő maga is a hagyományos verselés kánonjaiba esik vissza, s elveti Fábri európaiságprogramját. Való, hogy 1930-as hazatértét követően megszakad minden kapcsolata Párizssal, valamikori reményeinek táptalajával és életető közegével. Kizárólag helyben – mármint a szlovákiai magyar értelmiség orgánumaiban – publikál: 1933-ban a *Harangmadár* című versgyűjteményben szerepel; 1936–37-ben több ízben is a *Magyar Napban* cikkezik; 1938-ban a *Munka* jelenteti meg az európeér magatartásról szóló vitacikkeit. Állítólag 1937-ben felhagy mindenfajta alkotói gyakorlattal, ezért ezt követően megjelent írásai egytől egyig korábbi keltezésűek. Talán nehézkes anyagi körülményei készítetik rá, hogy fiókja mélyéről elő-előhúzzon egy-egy már meglevő kéziratot. Minden bizonnyal így van. Ám való igaz, hogy előbb alig észrevehetően, majd a későbbiekben annál határozottabban vonul vissza a közéletből. Elege van már nemcsak Európából, hanem szülőföldje üres ígéreteiből, ugyancsak halmozódó gondjaiból, megoldatlan problémáiból. Ismét időszerűvé válnak

⁸ Bajomi Lázár Endre: *A szürrealizmus*. Gondolat, Budapest, 1979

azon sorskérdéseket boncolgató verssorai, melyeket a Ségi család című versciklusában találunk: „Kérdve-kérve /esztelen mélységbe/ esek, bár gyér a bér”. A napnál is világosabb, hogy itt, ezen a ponton szinte bűnbánóként tér meg valamikori kedvenc költőjéhez, József Attilához, akit annak idején Ady kedvéért hagyott cserben. Csalóka álom volt az csupán, mint később bebizonyosodott.

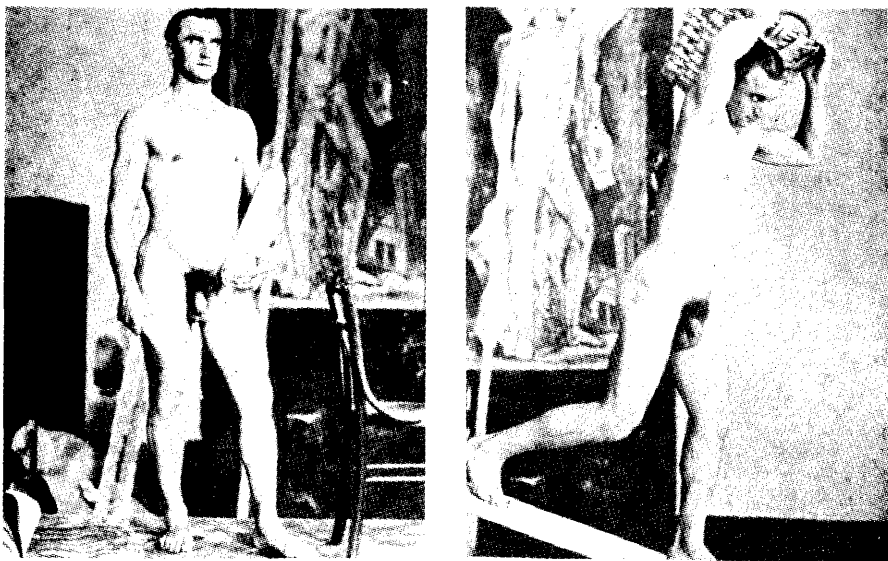
Az egzisztenciális és művészi lét peremére csúszott Tsúszó valóban eltűnik a „helyi pokol” feneketlen bugyraiban. Szinte remeteként tengeti életét, s még családi kapcsolatait is megszakítja. Kerüli idős szüleit, kerüli a rokonokat, a szomszédokat, a néhai rajongókat-irodalomkedvelőket, de kerüli a nőket is. Egyszóval mindenkit és mindent kerül, ami a külső világ eldologiasodására emlékezteti. Már-már az öngyilkosság gondolata foglalkoztatja, hiszen – vélekedik – legalább ebben a kérdésben felnőhetne nagy költőideáljához, ha már poétaként erre semmi esélye. 1941-ben valóban eltűnik. Oly váratlanul, oly kitervelt fondorlatossággal, hogy az emberek azt pletykálják: meghalt, nem létezik többé. Haláláról az utókor legendákat sző.

*

De Tsúszó Sándor nem az az ember, aki csak úgy megfutamodna az élet gondjai elől, melyekről mindig utólag derül ki, hogy gyakran csak kváziproblémák. Új emberré kíván lenni, új életet óhajt élni. Látva a háború vészes közleledtét, ő is biztonságosabb helyen kíván meghúzódni, de – a balsorsot megtévesztendő – jobbnak látja, ha német földterülettől távol, délen próbálja meg a kitorést. Úgy tervezi, Rijekában felszegődik egy Amerikába tartó hajóra, és ezáltal megmenti – csupasz egzisztenciájával együtt – azt a cseppnyi alkotói opust is, melyet magáénak mondhat. Pestre utazik, majd a Balatonon felkeresi volt katonatársát, Kosznovszki Mártont. Ő azt tanácsolja neki, menjen előbb Szegedre, majd Szabadkára, s onnan – Zágráb érintésével – folytassa az utat Rijekába. Így is történik, de odaérkezvén, a sors keze ismét közbeavatkozik: az egyik kikötői kocsmában megismerkedik Bruno Loccival, egy negyvenedik életévét taposó, Tsúszónál öt esztendővel idősebb olasz fotóművésszel.

Loccinak azon nyomban megtetszik Tsúszó nemes alkata, kinek fizikumában rusztikus szikárság, tekintetében pedig sugárzó értelem lakozik, s rábeszéli, tartson vele Firenzébe, ahol modellként szeretné alkalmazni. Tsúszó rááll az alkura, mert úgy gondolja, Nápolyban is hajóra szállhat, nem veszít tehát semmit, legfeljebb néhány napot, esetleg hetet.

Firenzében derül ki, hogy Locci aktmodellt kíván belőle faragni, illetve dehogya faragni, meg van öneki ahhoz minden adottsága. Tsúszó most olyan dilemma elé kerül, mely felett néhány át nem aludt éjszaka múltával sem könnyű napirendre térnie, de végül is győz benne a kozmopolita szenzibilitás és a születésétől fogva rá jellemző nagyvonalúság. Szégyennek tartaná, ha éppen

A modell Tsúszó Sándor Bruno Locci firenzei műtermében, 1941

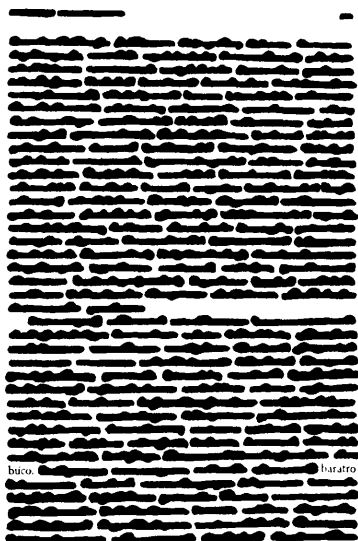
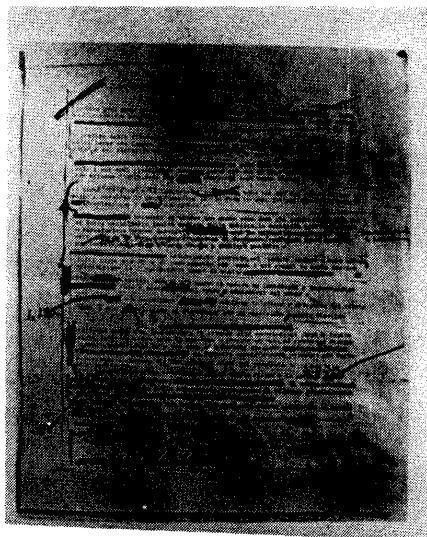
ő futamodna meg az efféle kihívások elől, aki odahaza annyit prédikált az egyetemes emberi gondolkodás korlátokat nem ismerő gyakorlati vonzatairól. „Ez is csak egy olyan megpróbáltatás, mint mikor az ember rímes verset kíván írni, de ami megszületik, nem több dadogásnál, melynek igenis van értelme!” – fut át agyán a gondolat. Végtere is nem bánja meg az új kalandot: aktképei révén ismét tehetős művészkörökbe verekszi fel magát. Locci éles szeme meglátja benne azt a feszültséget, amely rendhagyó alkatából következik, s rá is játszik erre a különleges emberi tulajdonságra: azokon a felvételeken, ahol elsősorban fizikai adottságait kívánja kiaknázni, kosárral a vállán vagy kalapáccsal a kezében ábrázolja, ahol pedig egyfajta intellektuális kisugárzásra van szükség, ott papírtekercseket helyez a kezébe, s megkéri, tekintetét a távol sejtelmes ködére szegezze.

A több mint egy tucat fényképből álló, a Tsúszó-fotók gerincét képező sorozatot a milánói Diagramma galéria 1974-es Locci-retrospektívája hiánytalanul vitte közönség elé. Ez azért is érdekes, mert Tsúszó – búcsút intve Firenzének – hamarosan Milánóba kerül, ahol nem kis erőfeszítéssel bár, de sikeresen elhinti a húzogatóos verstechnika elméleti-gyakorlati alapjait.

Aki tanult történelmet, tudhatja, mivel kellett Tsúszónak Olaszországban 1941-ben szembenéznie. Ami elől eredetileg menekülni próbált – hiszen ezért is kelt részben vándorútra –, s aminek a puszta gondolatától is egész lényében megborzongott, most mégis ott volt, illetve: ő volt benne. Am kész volt az

áldozathozatalra. Hiszen olyasmi történt vele, amiről mindig is ábrándozott. Úgy nézett ki, ez a régtől fogva dédelgetett és részben tudatosan visszafojtott álom végre megvalósul. Az olaszok felfedezték benne a költőt, pontosabban: megérezték, hogy a költészet, a Poesia korszaknyitó újítóját tisztelhetik személyében. Lám, erre – mármint a húzogatasra – még Marinetti sem gondolt, s az olasz ősvantgárd más nagyjainak a tehetsége sem ért fel odáig; most ott volt egy karnyújtásnyira, igazolva a régi igazságot, hogy a nagy dolgok roppant egyszerűek, de mit érnek, ha nincs, aki kitalálja őket.

A húzogatasos verstechnika a háború kitörésének időszakában nem tudott kellően kibontakozni, eléggé népszerűvé lenni, még akkor sem, ha az olasz kísérleti költészet egyik ága kifejezetten a grafikai-képi összevonások felé orientálódott. A tsúszói verstechnológia már csak az ötvenes években, az irodalmi akadémizmus felszámolásáért vívott értelmiségi harcban válik fontos fegyverré, egy olyan nyelvi evolúciós folyamat részeként, melyet a Stockholmba kitelepülő Tsúszó se nem tud, se nemigen akar befolyásolni. A Gruppe 63 nevű költészeti-irodalmi csoportosulás balszárnyának hívei az általános nyelvi forradalom illuzionista természetétől épp a valóságot alapjának tekintő Tsúszó-strófa révén kívánnak elrugaszkodni. A hatvanas-hetvenes években kifejlesztett s ősenek a tsúszói vívmányt megnevező költészeti gyakorlat – a Tsúszó Sándor iránti tiszteletből – a „poesia chiusa” nevet kapja. A név rendeltetése lényegé-

Tsúszó Sándor olasz követői:
Steliomaria Martini: *Kézirat*, 1963; Emilio Isgro: *Törlés*, 1972

ben kettős. S ebben van zsenialitása: míg kiéjtésileg határozottan a Tsúszó vezetéknevre asszociál, addig tartalmát tekintve tökéletesen fedi az általa jelölt költészet természetrajzát, vagyis tekinthető zártnak, de egy beszéd vagy írás záradékának is. A poesia chiusa a poesia visivának egyik meghatározó irányzatává válik, különös tekintettel arra a képességére, hogy a húzogató verstechnika mintegy megzabolázza, semlegesíti a szószátyár olasz költészet verbális-szentimentális ömlengéseit.

A tsúszói költészeti forradalom kiteljesedése immár szerzőjének ellenőrzése nélkül megy végbe. „Annyi baj legyen!” – nyilatkozta Tsúszó a Stockholmer Daagbladet munkatársának, aki arról faggatja, mit szól a kései áttöréshez. A szerénységéről messze földön híres magyar emberből azonban harapófogóval sem lehet többet kihúzni. Csak annyit tudunk róla, hogy vezetéknevét átírja Csúszóra, s hogy visszaevéz az anyanyelvi irodalom klasszikus zománcú vízeire. Hogy vajon mindez a hagyománytisztelő svéd közeg hatásának tudható-e be, csak találgatni lehet. Életében és munkásságában sok még a fehér folt, a tisztázatlan kérdés. Jó lenne, ha a nyugati magyar írók közül vállalkozna rá valaki, hogy felkeresi, vagy ha már nincs az élők sorában, gondozásába venné a páratlan hagyatéket, ami miatt egyszer – meglehet – a magyar irodalom történetének egyes fejezeteit is át kell majd írni.

(1989)

ADALÉKOK

I.

Kedves Bálint,

(...) György Mátyás,¹ a szabadkai költő után kutatva, pontosabban talányos és titokzatos eltűnésére keresve magyarázatot, az 1980. esztendő folyamán többször is néhai Vujić tanár úrnál kötöttem ki, aki rendelkezésemre bocsátotta magánarchívumának néhány iratát. Itt akadtam rá egy számomra ismeretlen alkotó leveleire, naplójára és néhány versére, aki az 1937–1941 közötti időszakban szórványosan levelezett György Mátyással. A napló – voltaképpen egy melankolikus írással sűrűn telerótt hatvanlapos, kockás iskolai füzet – egyfajta személyes művészi vallomás volt. Egy György Mátyásnak ajánlott, 1941. január 15-i keltezésű verssel kezdődött ez a költői breviárium, és Csúszó Sándor látta el kézjegyével. Íme a vers:

indeficiens györgy mátyásnak

*én világom
ó borotvám élén táncoló diabola
végzetem megkerülhetetlen
kezdete felé
csúszik
egyre csak csúszik tova*

*Szabadkán, 1941. január 15-én
Csúszó Sándor*

A Csúszó név az idő tájt még nem jelentett számomra semmit, és az Akadémiai Kiadó 1965-ös, háromkötetes *Magyar Irodalmi Lexikon*ában sem akadtam nyomára, így aztán

¹ „A tizes évek magyar irodalmi avantgarde-mozgalmainak élvonalában állt György Mátyás (1887–1944?), aki azonban nemcsak írásaival támogatta ezeket a mozgalmakat, hanem – minthogy földbirtokos volt Szabadkán – anyagilag is hozzájárult kiadványaik megjelentetéséhez. A Nyugat körében tünt fel verseivel, majd Kassák Lajos köréhez csatlakozott, és írásai A Tett és a Ma című folyóiratokban jelentek meg. A tizes évek második felében radikalizálódása már irodalmi és politikai is egyszerre, úgyhogy Révai Józseffel, Lengyel Józseffel és Komját Aladárral együtt szakít Kassák Lajossal és a társadalmi forradalmat hirdető írócsoporttal vesz részt a Tanácsköztársaság életében. Ennek bukása után Bécsbe emigrál, onnan Szabadkára tér vissza, a cselekvő írói magatartástól mind jobban távolodva. A Hídba Szerb György néven írt. A fasizmus áldozataként vesztett nyoma.

Költői felszabadulása a tizes évek második felében játszódott le, amikor megismerkedett a futurizmus és expresszionizmus költői lehetőségeivel. Szinte mámorosan adja át magát ezeknek a tanításoknak, és ő lesz a legprovokatívabb és legszélsőségebb futuristája a magyar költészetnek. Itt már nyelvi nehézkességei is erénnyé válnak, és a költő mintha egy beszédet megelőző nyelv dadogásából akarná kihámozni az új életérzés üzeneteit. Radikálisan szakít tehát a hagyományos szépségeszménnyel is, és azt az újat kutatja, amelyet ő „előttiségnek” nevez. Legjelentősebbek ebben a korszakában azok a versek, amelyekben zenei és képzőművészeti ihletést követve megszólaltatja Pcasso képét és Bartók Béla dallamát.” (Bori Imre: *Irodalmunk évszázadai*. Forum, Újvidék, 1975)

Vujic tanár úr kedvességének köszönhetően a tulajdonomba átkerülő iratokat félrerkaktam, azzal a céllal, hogy egy későbbi időpontban alaposan áttanulmányozzam őket. Egy dolog azonban nem hagyott nyugodni, nevezetesen az, hogy ez a bizonyos napló nagyon különleges volt. A különböző tények és adatok mellett – amelyek, az igazat megvallva, mellékesek voltak György Mátyás „eltűnése” körülményeinek meghatározásában – a naplóban vagy tucatnyi rendkívül érdekes vizuális költeményt találtam, amelyek arra engedtek következtetni, hogy szerzőjük talányos egyéniség lehetett, olyan, akinek kiléte után érdemes lenne komolyabban kutatni. A gondviselés azonban kiterjesztette szárnyait a napló fölé. A Csúsózó név, amelyet emlékezetem apadó vize egyre távolabb vitt tőlem, hirtelen egy elevenen élő ember alakjában bukkant elő, akin nagyfokú vitalitása ellenére is meglátszott az elmúlt évek sokasága, amikor 1983 júniusában Rijekában megismertem. Azokban a napokban Art Lover barátommal a rijekai XII. Ifjúsági Biennálé keretében *A világ városainak egyéni helyrajza* című projektumunkon dolgoztunk. Ez abból állt, hogy Rijeka utcáin bolyongva véletlenszerűen oda-odaléptem a járókelőkhöz, arra kérve őket, hogy egy darab papírra rajzolva magyarázzák el a Bonavia Hotelhoz vezető utat. Ha a járókelő rajzolni kezdett, én magyarul odakiáltottam Lovernak, hogy „mehet”, mire ő lefényképezett bennünket. Ezeket a fotókat aztán, a képen szereplők által készített egyéni helyrajzzal párosítva, kiállítottam a biennálén.

Már harmadik napja róttuk ily módon Rijeka utcáit, amikor a vasútállomás közelében lévő szűk sikátorok egyikében a leánderek és babérfák mély árnyékában egy öregurat láttam meg üldögélni. Elindultam feléje, és magyarul szóltam Lovernek, hogy az öreg ne értse: „Nézd, ez az ember bizonyára segíteni fog.” Ezután odaléptem az öreghez, és

szerbül szólítottam meg, arra kérve, hogy rajzolja le a hotelhoz vezető utat. Nagy elképedésemre az öreg tartózkodóan mosolygva régies akcentussal árnyalt, de jól érthető magyar nyelven szólalt meg. Ezt mondta: „Nyugodtan beszélhet magyarul, fiatalúr, úgy vélem, még jól beszélem én is.” Ebben a pillanatban készítette Lover a képet, melyet el is küldök neked.

Akcentusa miatt hirtelen arra gondoltam, hogy egy olasszal futottam össze, de amikor én is és Lover is bemutatkoztunk, és az öreg is kimondta a nevét, ismét megdöbbenem: az előttünk álló öreg Csúszó Sándor volt. Az ég, a környező fák, Rijeka, az egész Adria megbillentek velem az izgatottságtól, képzelheted, mennyi kérdéssel ostromoltam meg Csúszót. Taxival szöktünk meg a naptól izzó város katlanából, és az Opatija melletti parányi halászfaluban, Voloskóban költöttük el ebédünket. A beszélgetést a Dubrovnik Hotelban folytattuk, ahol Csúszónak lakosztálya volt, hogy az aszfödél-szok és egy-egy pohár jó öreg Chianti mellett elkészítsük azt a kilencvenperces hangfölvételt, melynek során Csúszó elmondja kissé furcsa vallomását. Ekkor természetesen elsősorban György Mátyás érdekelt, és Csúszó igazán érdekes dolgokat közölt vele kapcsolatban, de csak 1988 áprilisában, a Csúszónak szentelt irodalmi összeállítás² elolvasásakor vált számomra teljes értékűvé mindaz, amit aznap az agg költő elmesélt. Ekkor értettem meg, hogy nagy fölfedezés küszöbén állok, és hogy kiemelkedően értékes dokumentumok birtokába jutottam, melyek segítségével Csúszó életének és munkásságának egy – szerintem – fontos időszakát lehet majd értelmezni. Csúszó előfutára volt annak a költői forradalomnak, amely a ROT művészkor működésével és a braziliai *Noigandres* c. folyóirat köré tömörülő nemzetközi költői csoport megalakulásával teljessé vált ki.

Ma mégis csak egy kötetlen – felindult lelkiállapotban írt – levelet küldök el neked, melyet magyarázatként is fölfoghatsz arra a tényre, hogy a Csúszóról szóló tanulmányom még mindig adósod vagyok. Most csak Csúszó Szabadkán való tartózkodására fényt vető tényekkel foglalkoznék. Mindennek alapja a már említett napló, amely a felfedezett tények fényében több szempontból is érdekesnek bizonyul. Adatokat szolgáltat ugyanis Csúszó munkásságának vizuális költészeti részéről, amelyről jóformán semmit se tudunk, pedig szervesen épülnek rá Csúszó korábbi „áthúzott” verseire. Az 1941. január 15-étől szeptember 4-éig vezetett szabadkai napló mélyen Csúszó emlékezetébe vésődött. Feltűnő izgatottsággal (az Opatijában készített hangfölvételen világosan hallani, hogy többször torkán akadt a szó) részleteket is fölidézett a naplóból, verseket mondott el, leírta a beragasztott vizuális költeményeket, egyre azon igyekezve, hogy eltitkolja az őt hatalmába kerítő megrendülést. Azt magyarázta, hogy a napló abbéli próbálkozása volt, hogy lejegyezze a kísérleti költészethez való viszonyát, és hogy ennek a naplónak valamiféle jövődöbéli kiáltványának az alapját kellett volna képeznie, melyet azután írt volna meg, miután átlépi „... a fasizmussal megkerített Óvilág határait... minél távolabb kerülve a Dunától, és a nemzeti szenvedélyekkel beszennyezett Közép-Európától”.

Röviden, Csúszó Sándor azon a háborús tavaszon és nyáron a titokzatos költő, György Mátyás vendége volt Szabadkán. A régi avantgardista lelkesedett Csúszó „áthúzott” verseiért, és rábeszélte, hogy fogjon munkához, és lépjen tovább a vizuális

² *Irodalmi Szemle* c. folyóirat, 1987. 10.

költészet terén, építse tovább „áthúzott” verseit. Csúszó ekkor már érett alkotó volt. Elkábította a gazdag nagybirtokos figyelmessége, a gyönyörű palicsi villa könyvtára; és egyre halogatta, először csak napokkal, majd hetekkel Zágrábba való visszatérését, hogy végül az alkotói szelleme kerekedjen fölül. A palicsi azúr tavasz, a távoli háború ritka visszhangjai, a kiváló munkafeltételek megtették a magukét. Pannónia félreeső zugának nyugalma és a szinte teljes elszigeteltség mintha új erőt lehelt volna a radikális költői lélekbe, hisz ismét elkezdett alkotni, felfedezni és építkezni. Bizonyos jelek arra mutatnak, hogy nagy hatással volt rá Farkas Béla³, a különöc, ópiumélvező festő, akivel Csúszó hosszú, kimerítő beszélgetéseket folytatott a Palicsi-tó partján sétálva. (Erről a kapcsolatról azonban más alkalommal többet írok majd.)

Így aztán, megszegve nihilista hallgatási fogadalmát, melyet „néma sikolynak” nevezett, munkához lát, és továbbfejleszti „áthúzott” verseit. Naplójába március 10-én ezt jegyzi be: „Az áthúzott versek lényegében a költészet tagadását jelentik, a klasszikus írott költészettel való teljes összhangtalanságot. Az áthúzás, a megsemmisítés végső gesztus, végső ítélet. Ezek a versek az írott költészet legyilkolásának visszatükröződései, nyomukban csak a poétikai gondolatok kódös ortográfiájú, vizuálisnak is alig mondható lenyomatai maradnak, a mindenkori írás és értelmi képességeink képviselőiként. Fölvetődik végső megsemmisítésük kérdése is, de az olyan lenne, mintha legyilkolt gyermekeink holttestét égetnénk el. Elképzelhető egy új megközelítése is ezeknek a haláltáncszerű költeménymaradványoknak, oly módon, hogy a túlhaladott költészeti elv maradványain új hozzáállással és minőséggel új meglátásokat teremtünk.”⁴

Ezek után nyilvánvaló György Mátyásnak, a régi Kassák-párti akotónak a hatása Csúszóra. Kassák elve, mely szerint rombolnod kell, hogy építhess, a fáradt, ötvenegy éves György Mátyást már nem ösztönzi, inkább áthatolhatatlan falat jelent számára, mely előtt kénytelen megtorpanni és költőként elhallgatni. Itt van azonban a fiatal Csúszó Sándor, akinek segítségével megkísérel megoldást találni erre a megoldhatatlannak tűnő feladatra, Csúszóra vetítve fáradt költői énjét. Így válik a fiatal költő az elnémuló György Mátyás alanyává: „Bennem látja meg nem valósított ifjú költőiségét”, jegyzi le Csúszó naplójában, és ez szemmel láthatólag fedi a valóságot. De nemcsak a fáradt avantgardista az egyetlen oka Csúszó hosszúra nyúlt szabadkai tartózkodásának. A másik körülmény, amely jelentős szerepet játszott a kilenc hónapig tartó vendégeskedésben, Szabadka lenyűgöző építészete, amelyről így ír naplójában: „Egyetlen másik városnak sincs ilyen építészete. Időnként úgy érzem, hogy egy gyönyörű, szecessziós ex librisbe léptem be, a heraldikus flóra és fauna varázslatos világába, amely e vizuális Babilon falain és homlokzatain ágazik dúsan szerteszét, tövében pedig a nyelvek, a jelenségek és a kultúrák nagy kavalkádja tenyészik. E város-erődítmény-állam Előljáráóságának épülete föllelkesített és elképesztett fönségével. Megállt bennem az ütő, amikor először megpillantottam ezt az építményt, és ahogy közeledtem hozzá a vasúttól a központ felé vezető úton, egyre inkább a hatalmába kerített valami meghatározatlan izgatottság,

³ Gajdos Tibor: *Képzőművészeti élet Szabadkán a két világháború között*. Monográfia. A szerző kiadása, Szabadka, 1977.

⁴ Csúszó Sándor eredetileg magyarul írt naplójának részleteit a fordító kényszerűségből fordította vissza magyarra, mert az írás szerzőjének nem állt módjában a szerkesztőség rendelkezésére bocsátania az eredeti szöveget.

MASTANKA
 MASTANKA
 MASTANKA
 MASTANKA

ÁZÓVY
 ÁZÓVY
 ÁZÓVY

SEITZ SARNIA

ENLÉKZCQIGONIS
 POPRNIK A

SZUBOTICÁN
HORGÓSI
TAUGLICH
VERSEIT
AGYONÜTÖTTE

Íszulohos

á szá

ρ.ηαηηεγδζήσ,

κςζαηοδσς

ηρ ιμ β ε δ ε ζ ή σ

υ α γ γ ε σ α η α η

ή ζ έ γ γ ε σ α η α η

Συποτάτνι szabad

Τορτάτνι szabad

Ουκτάτνι, szabad

HALLGATNI

VERSEIT

nagy vágyat éreztem, hogy minél előbb belépjek az épületbe. Amikor pedig benn voltam, elakadt a lélegzetem a látványtól. Sokáig álltam némán a főbejárat márványlépcsőjének korlátjába fogódzva. Lassanként tértem csak magamhoz, megértve, hogy a látás minden. Látni kell ahhoz, hogy gondolkozhass, mint ahogy élned kell, hogy meghalhass. Jelek, szimbólumok fogadtak, stilizált, misztikus és ismeretlen képírásba átalakuló flóra, az üvegfestmények fényével tarkázott csillogó kerámia, hajdanvolt mives kezével formázott fém és fa – mindent ez borított, a padlót, a falakat, a mennyezetet, a bútorokat elborította ez a gazdag jelentéssel bíró vizuális üledék. A jelentés gyönyörű zenéjébe burkolt, vizuálisan telített tér néma kakofóniája volt ez, amelyet inkább csak éreztem, racionálisan nem tudtam vona megmagyarázni. A vizuális nyelv »némaságát« – jöttem rá hirtelen – az én áthúzott verseim is képviselik, ez a némaság egyenesen a lelkiismeretünkhöz szól. Még ma éjjel megölkök egy tucatnyi szót, ollóval vagdalom őket össze, és megalkotom a VERS ÚJ KÉPÉT.” Valamivel később, március 17-i keltezéssel néhány beragasztott vizuális költemény után, melyek fénymásolatát itt küldöm, ez áll: „A »kastély« nélkül nem tudtam volna belépni a Képversek világába.”

Mit is mondhatnék erről a bensőséges írásról, a poétikai világ egy sajátos meglátásának kialakulásáról szóló bizonylatról, amelyet olvasva tanúként álltam egy lélek fonséges átalakulásánál és a költészet új értelmezésének megszületésénél. Megrázó és egyedülálló dokumentum ez, hidd el, olvasása közben a felfedezés örömetől a szemem is könnybe lábadt...

A napló egyes részei regényszerűen érdekesek, és mivel készülő tanulmányomban nem akarok foglalkozni vele, most idézek belőle egy részletet, amely világosan szól Csúszó lelkiállapotáról és a Szabadkán való tartózkodása alatt őt ért lelki viharokról:

„1941. március 22-én, a tavasz második napján Hajnal előtt bevetem négy mérés »villámot«⁵. A bimbózó orgonák illatától terhes felhőkből véres eső esik. Bélát a szobájában hagytam, váratlanul mély álomba zuhant (a villám tarolta le), pedig – valószínűleg fanatikus munkakedve hatására – egész éjjel rendkívül éber volt. Harminchétyszer kísérte meg lefesteni a Napot, »magát a fényt«, ahogy mondogatta, de ez sehogyan sem sikerült neki. Tegnap valahonnan nagy mennyiségű aranyfestéket kerített, majd fehér, okkersága és piros színnel keverte. Hajnalra a ruháját, a bútorokat, a kezét, az arcát, még a falakat is ez az aranyfesték borította, ő pedig végtelenül elégedetlen volt. Rajtam is bőven volt ebből az »aranyszínű világoasságból«, sehogyan se tudtam eltávolítani. A városháza előtti parkban álltam az esőn, arra várva, hogy lemossa rólam az éjszaka aranyló nyomait. A piszkos, esős reggel kísérletes fénylő vonta be a fákat, az épületeket, az egész várost, minden imbolygott, és szinte súlytalanul lebegett a szürke, áthatolhatatlan ködben...

Éreztem az eső hűvösét, bőrömet kellemesen simogatta a tavaszi víz, közben egész bensőmet megrengették, szinte szétvetették a bennem tomboló villámok. Robbanás előtti gránát volt a testem. Arra gondoltam, hogy ha testem szétrepül egy néma robbanásban, akkor nem marad belőlem semmi emberi; nem véres testrészekre és belső szervekre fogok széthullani, hanem atomokra és sok milliárd apró fénypontra, amelyek

⁵ A „villámról” Csúszó egy helyen azt írja, hogy zöld színű, kásaszerű hallucinogén anyag, amelyet a Papaver somniferum éretlen gubóinak megdarált pépjéből kapunk, egy kevés csipős paprika és akácmez hozzáadásával. Erős alföldi pálinka illik hozzá.

bolondosan kergetődzve szállnak majd szét e borongós, nedves reggelen. Rettegtem a robbanástól, de ugyanakkor kívántam is... Furcsa és fölfoghatatlan érzés.

Kitartóan esett tovább, a napot is eltakarta az eső, ez azt jelentette, hogy egész nap esni fog. A szürkés-kék, apró esőcseppekkel tarkított fényből egy jól öltözött fiatalember lépett elé. Bizalomkeltő alakján frissen vasalt, teljesen száraz öltöny feszült; pedig nem volt esernyője. Csöndesen és jólnevelten mutatkozott be:

– Jó reggelt, uram, szólt, Csáth Géza a nevem, író vagyok.

– Jó reggelt, viszonzotam a kezem nyújtva, Csúszó Sándor vagyok. Múlt éjjel egy barátom az Ön írásaiból olvasott föl nekem, és mondhatom, nagyon tetszetek.

– Örülök neki, noha még sokat, nagyon sokat kellett vona dolgoznom rajtuk.

Kisfiús visszafogottsággal kért meg arra, hogy látogassam meg vele édesanyját. Arcán furcsa, csúnya mosoly ült, ilyennel még embernél sohasem találkoztam. Az utcák lassan megteltek siető járókelőkkel, esernyők védőszárnya alól fenyegetően néztek ránk. Sötét, izmos udvarokon mentünk át, aztán hosszú, fehérre meszelt, kihalt folyosókon folytatódott utunk, csak a távolban villant meg egy-egy fehérköpenyes alak. Csáth arcán továbbra is az a furcsa-csúnya mosoly játszott, de már maszkszerűen hatott: arcvonásaihoz nem illő görbe vigyor ült az arcán. Följutottunk a padlásra, ahol az egyik sarokban szétszórt könyvsomagok, folyóiratok, rajzok, kották és kéziratok tömkelegében mozdulatlan, könnyű lepellet takart viselős nő feküdt. Közelebb lépve vettem észre, hogy a testet, a rajta lévő ruhát és a környező papírhalmokat rozsdás, vörösbarna foltok éktelenítik. Csáth odébbtolta a papírokat, majd megragadva a ruha szegélyét, a nő térde fölé vonta azt.

– Fiatalkoromban azt hittem, hogy a vonzó női lábnak zongoraláb formájúnak kell lennie, ma viszont belátom, hogy a fejtetőre állított pezsgősüveg vonala az ideális. Nézzen hát ide, és adjon igazat!

Megszédültem. A látványtól és a padlás füledt levegőjétől hányni kezdtem... az esőn álltam a városháza előtt, hajnalodott, az éjszaka keserű mézét hánytam ki... Sietős léptekkel indultam el menedékem felé, az esőcseppek kopogásán át még eljutott hozzám új ismerősöm hangja:

– Holnap találkozunk, uram, ugyanebben az időben, ugyanitt!

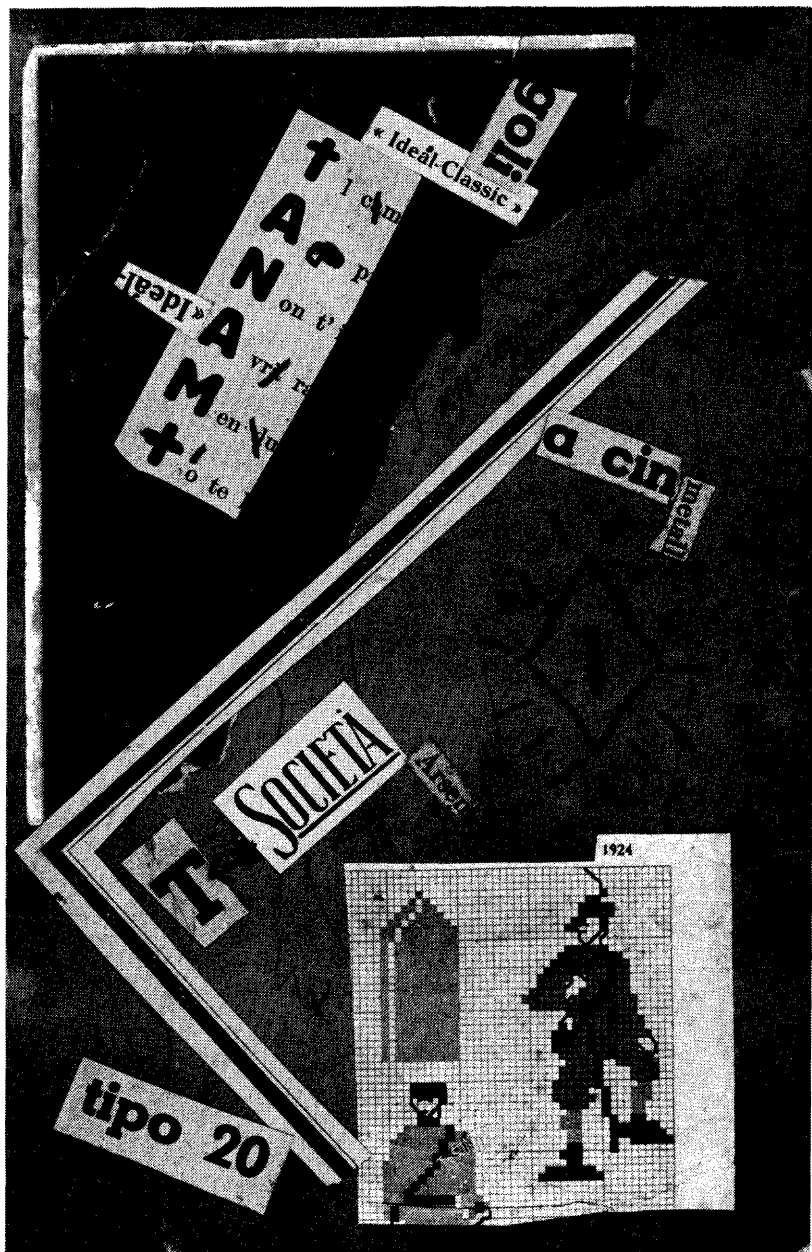
Riadtan fordultam meg: egy fiatal, nevető gimnazistalány pihentette rajtam érdeklődő tekintetét, fűgén lépett el mellettem. Neki sem volt esernyője, de fején bolondosan félreapta a mézédés VIII-as számmal ellátott diáksapkát."

Kommentár nélkül hagyom mindezt, hisz teljesen fölösleges lenne magyaráznom, meg aztán be is kell már fejezmem ezt a hosszúra sikeredett levelet, sok még a dolgom. Itt hevernek íróasztalomon ezek az izgalmas dokumentumok, sokat írhatnék még róluk.

Amint elmúlik a tavaszi kiállításom körüli zűr, útra kelünk, Art Lover és én. Szlovákiába látogatunk el, Csúszó szülőföldjére. Hiszem, hogy Hurban Hollý, a pozsonyi antikvárius jóvoltából hozzájutok még néhány Csúszó Sándorral kapcsolatos irathoz, melyek segítségével meghatározhatok és bizonyíthatok néhány lényeges, Csúszó életével összefüggő tény, melyek egyelőre csak föltételezésem zavaros és bizonytalan világában tenyésznek. Meglátogatjuk majd Kassák szülővárosának, Érsekújvárnak a régi temetőjét is, illetve azt, ami a háború után megmaradt belőle.

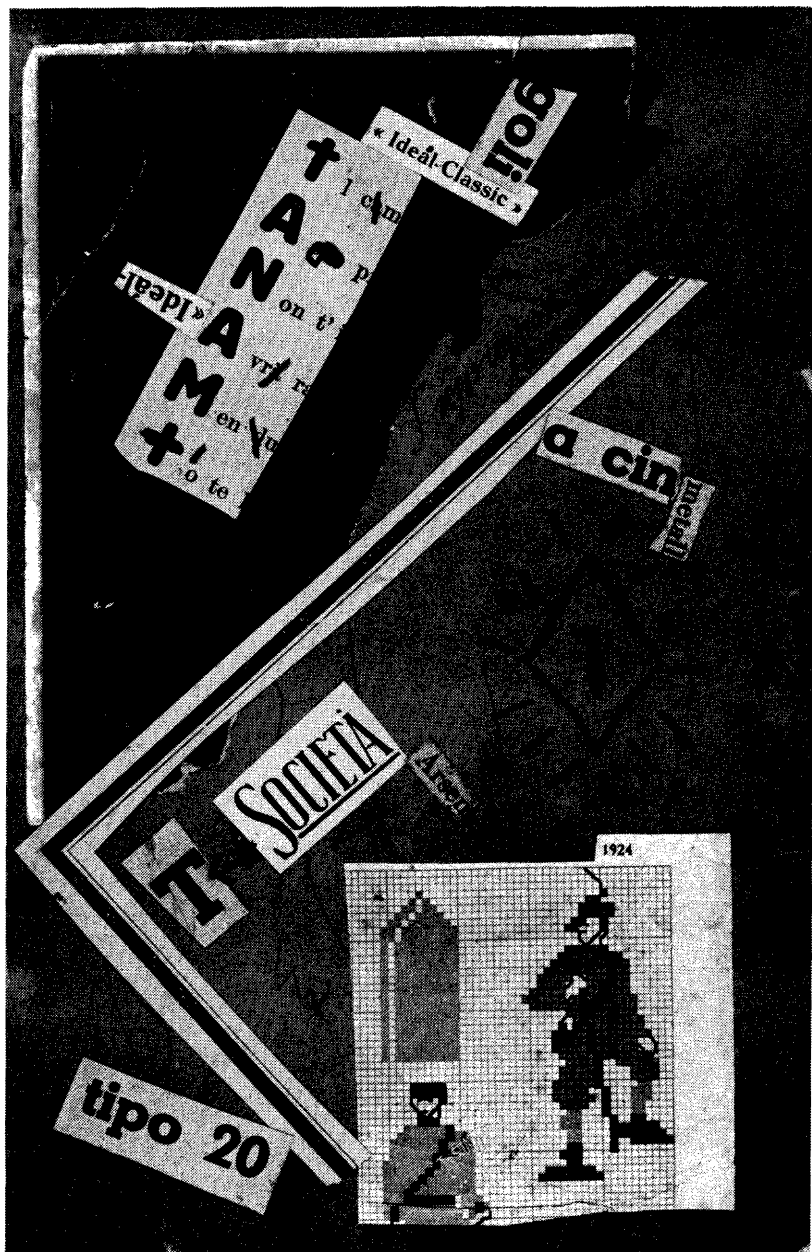

*Súprimnem úctou vás Alexander
1-III-1927. Tuzso*

III.

AZ ALKONYPÍR HULLÓ SZIRMAI

Szemelvények Rózsa Mihály, alias Tsúszó Sándor 1988-ban Párizsban kiadott Versek című kötetéből

HÓDÍTÓ ÚTON

Élek újra! Élek, élek!
 Édes Élet újra éllek,
 El vagy űzve tetszhalál!
 Percnyi nyugtot nem talál
 Most már a vágyam,
 S nem susogva, lágyan,
 Halkan száll majd énekiem!
 Most már énekiem
 Úrból, Éteren,
 Törvényemre lét terem!
 Most egész más nóta járja,
 Dúlhat, zúzhat tenger árja,
 Zúgó fürgeteg,
 Csillaghalmazt görgetek!

ÁLMAIM

Gyönyörüket álmodom!
 S átsuhanva Álmomon,
 Ágyam elé áll s felkelt
 való, hozva a reggelt!

Vélük éppúgy vagyok én,
 Mint borús nap reggelén,
 Nem is húztak még Delet,
 Bealkonyult, este lett.

AZ ATEISTÁK SZÁMÁRA

Bár a Földnek még nagy részén
 A Sötétség mindig az Úr,
 Az elmék ez ősi Vészén
 Úrrá lesz majd a kék Azúr!

JEUDI 14 JUILLET 1983

Munkában telt életemnek
Szörnyen hosszú tartama!
Álmodva, az éjek hossza
Bár oly soká tartana!

ESZMÉK?!

Agyamban kínzó, álmatlan éjjel
Gerjedő eszmék foszlanak széjjel,
De azért mégis, mint gálya révbén,
beérhet egy-egy, egyszer egy évben.

TAPSOLUNK, TAPSIKÁLUNK

Versírásba ha kezdek,
S nem tetszik az eredmény,
Mert sokszor rossz a kezdet,
Hamar elszáll a Remény.

De ha jót is találok,
Mínthogy most már nem állok
Mint egy számár a Hegyen,
Hogy gátlásom ne legyen:

Mint a győztes bajnokok,
Önmagamnak tapsolok!

A VÁLOGATÓ JEGYZETE

Tsúszó Sándor aggkori versei kétségtelenül a visszapillantás és a pálya önértékelésének a szándékát hordozzák. A nyelv valamikori nagy újítója, mint már utaltam rá, több ízben érkezik el ahhoz a kritikus ponthoz, amikor szembesülnie kell az örökös dilemmával: abbahagyni vagy folytatni. Ezt a B. Szabó György által is vizsgált problémát az élet váratlan fordulatai Tsúszónál még inkább kiélezzik.

Bár az életének a második felét Svédországban realizáló Tsúszó nem mutat érdeklődést avantgárd költészeti „szabadalmainak” nemzetközi kifizása iránt, arra is gyengének bizonyul, hogy egyszer s mindenkorra elvágja az őt a művészethez kötő fatális köldökzsinórt.

A pályát összegző írott versek 1988-as kiadása határozottan bizonyítja, hogy a halálra készülő – ám tulajdon szellemének halhatatlanságával nagyon is tisztában levő – Tsúszó képtelen magába fojtani a mondanivalót, az életbölcselet legcsodálatosabb költői megnyilvánulásait. A szerénynek született és életét is szemérmesen leélő költő önmagával szemben támasztott igényei továbbra is csekélyek, ezért a harmincoldalas, mindössze tizenhat költeményt tartalmazó füzet szerzője a Róza Mihály álnév mögé rejtőzik.

Az itt közölt válogatás arra a szempontra épül, hogy minél hívebben mutassa be a cikázó elme rapszodikus állapotait. A számtalan kudarcot és csalódást megért szerző még érez magában annyi erőt, hogy kozmikus magasságokba emelkedjen és úrrá legyen az univerzum metafizikai szubsztanciáin (*Hódító úton*). Máskor az álom és az ébrenlét határán tölti el az ébredés tényének különös – csak idős emberek számára érthető – öröme, hogy egy zseniális költői metaforába csapva át az élet rövidségének konstatálásán szomorodjon el (*Almaim*).

Az *Ateisták számára* című költemény egyrészt az emberi elme ama képességét dicsőíti, hogy a malevicsi teozófiai tanok párhuzamán alkalmassá teszi magát az evilági materializmus rabláncként való levetésére. A modern szellemiségű Tsúszó azonban nem reked meg a századelő szuprematista tantételénél, hanem a második világháború utáni avantgárd egyik specifikus szentenciájában keresve fogódzót, egyenesen az Yves Klein-i azúrkék művészetbölcseleti magváig hatol el (mint ismeretes, Klein azúrkék színárnyalatot szabadalmaztatott *International Klein Blue* néven).

A tehetős tsúszói költői képesség ebben a négy sorban világnézeti vallomást is demonstrál, mérlegre helyezve a materializmust és az idealizmust, s egyértelműen az utóbbi mellett tör lándzsát. Az ideológiai folyamatokra is érzékeny Tsúszónak egy ennél is időszerűbb látomása keletkezik az *Eszmék?!* című művében, amelyben – s ez cseppet sem túlzás – a legfrissebb kelet-európai társadalmi-politikai eseményeket vetíti előre, megálmodva az uralkodó ideológia vereségét is.

A *Jéudi 14 juillet 1983* tipikus kései kesergő – az elmúlásnak állít emléket, míg a *Tapsolunk, tapsikalunk* nem más, mint a végérvényesen kiábrándult és közömbössé vált ember egoista önkielégítésének groteszk gesztusa.

SZOMBATHY Bálint